

Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 53
Sürekli Yayınlar Dizisi: 14

"МАНАС" УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР
ЖУРНАЛЫ

MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

КЫРГЫЗ - ТҮРК "МАНАС" УНИВЕРСИТЕТИ, БИШКЕК, 2004
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ, BİŞKEK, 2004

Нергис Бурой
2004, Бишкек

Кыргыз-Түрк “Манас” университети
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
КТМÜ Yayınları: 53
Sürekli Yayınlar Dizisi: 14

«Манас» университети
КООМДУК ИЛИМДЕР ЖУРНАЛЫ

Manas Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sayı: 10

Bişkek
2004

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE Manas Üniversitesi SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ ISSN 1694 - 5093	YAYIN KURULU Prof. Dr. Ali BİRİNCİ (Bşk) Prof. Dr. Salican CİGİTOV Prof. Dr. Turar KOYÇİYEY Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN Prof. Dr. Şerif Alpay ATAOL Doç. Dr. Ülçer BULDUK Yrd. Doç. Dr. Mehmet BALCILAR
2004, Sayı: 10	
SAHİPLERİ <i>Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</i> <i>Adına</i> Prof. Dr. Karıbek MOLDOBAYEV Prof. Dr. Seyfullah ÇEVİK	İNTERNET DONANIMI <i>Eduard ŞAPİROV</i>
	DİZGİ - MİZANPAJ <i>Baktıgöl ERMATOVA</i>
Yazı İşleri Koordinatörü ve Yayın Sorumlusu Mehmet KILDIROĞLU	TASARIM <i>Talant CANDRALİYEY</i>
	DÜZELTMELER
	KIRGIZCA <i>Dr. Murat KOCOBEKOV</i> <i>Roza ABDIKULOVA</i>
Adres: <i>Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</i> <i>Tınçlık (Mir) Caddesi No 56</i> <i>Bişkek/KIRGIZİSTAN</i> <i>Tel:00996 312 541940-41-42-43</i> <i>Belgegeçer(Fax): 00996 312 541935</i> E-mail: <i>sosbilimler@manas.kg</i> <i>mralpturk@hotmail.com</i>	TÜRKÇE <i>Ahmet GÜNGÖR</i> <i>İbrahim ŞAHİN</i>
	İNGİLİZCE <i>Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU</i>
Abone Sorumlusu Mehmet Fatih YÜKSEL	RUSÇA <i>Doç. Dr. M. ABAYDULOVA</i> <i>Alla NAROZYA</i>
<i>Sosyal Bilimler Dergisi,</i> <i>Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi</i> <i>Yayıdır</i>	Dağıtım: <i>Tolkun NAZARKUL KIZI</i>

YAYINCI

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olarak yayımlamakta olduğumuz Sosyal Bilimler Dergisi'nin 10. sayısı ile sizlere yeniden ulaşmanın mutluluğu içerisindeyiz. Dergimizin bu yılki bir sayısını özel sayı olarak planladık. İki ciltten oluşacak olan özel sayımızın bir cildinde "Türkologlar", ikinci cildinde "Türkoloji Araştırmaları Tarihi" ile ilgili yazılar bulunacaktır. Bu konularla ilgilenen ilim çevresinin yazılarını bekliyoruz. Bu özel sayı için Mayıs 2004 sonuna kadar yazı kabul edilecektir. Bu tarihten itibaren gelen yazılara dergimizde yer verilmeyecektir. Önceki sayılarımızda belirttiğimiz bir hususu yine dile getirmek istiyoruz. Dergimize makale gönderenlerden dergimizin sonunda yer alan Sosyal Bilimler Dergisinin Yayın İlkelerini mutlaka okumalarını rica ediyoruz. Üniversitemiz yönetim kurulunun 12.03.2003 tarihinde aldığı 6 sayılı kararına göre dergimize gönderilen makalelere telif ücreti ödenmeyecek, sadece üniversitemiz dışından makale inceleyen hakemlere inceleme ücreti ödenecektir. Ayrıca bazı okurlarımız bize makalenin sadece kağıt çıkışlarını göndermekte disketlerini göndermemektedir. Bazı makalelerde de İngilizce özet bulunmamaktadır. Yayın kurulumuzun aldığı karar gereği disketi olmayan, dergimizin formatlarına uymayan ve İngilizce özet gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır. Araştırmalarımızı görmek ve dergimize internet aracılığıyla ulaşmak için www.manas.kg sitesine başvurabilirsiniz.

Saygılarımızla.

HAKEM KURULU	
Prof. Dr. Remzi ATAÖĞLU	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi, Elazığ, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE
Prof. Dr. Salican CİGİTOV	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Vladimir PLOSKİH	Kırgızistan-Rusya Slav Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Alpay ATAOL	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, TÜRKİYE
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgız Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Zamira DERBİŞEVA	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Doç. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi, Ankara, TÜRKİYE
Doç. Dr. Kubat TABALDİYEV	Kırgız Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul ALGAN	Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Elif Hatun KILIÇBEYLİ	Çukurova Üniversitesi, Adana, TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BALCILAR	Çukurova Üniversitesi, Adana, TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi, Adana, TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ	İstanbul Üniversitesi, TÜRKİYE
Dr. İrfan TOSUNCUOĞLU	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

İ Ç İ N D E K İ L E R

TARİH

Altan ÇETİN

MEMLÜK KAYNAKLARINA GÖRE MISIR'IN HUDUDLARI 1

Zekeriya TÜRKMEN

XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI
(1800'LERİN BAŞINDAN 1828 TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASINA KADAR) 9

Naci DOĞAN

YENİ DÜNYA DÜZENİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI SİSTEM, NATO'NUN
ROLÜ VE TÜRKİYE'NİN STRATEJİK KONUMU 25

КЫЛЫЧЕВ А.

ШАРАФ АД-ДИН АЛИ ЙЕЗДИНИН "ЗАФАР-НАМЕ" ЧЫГАРМА—
СЫНДА ЭМИР ТИМУР КӨРӨГӨНДҮН ЧЫГЫШ ӨЛКӨЛӨРҮ МЕНЕН
БОЛГОН ДИПЛОМАТИЯЛЫК МАМИЛЕСИ 43

TÜRKOLOJİ

BASKAKOV N.A. (Rusçadan çeviren: Faruk ÖZTÜRK)

ALTAY DİLİ 51

Nergis BİRAY

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİT-
LERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME 63

Levent DOYURAN

КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ТИЛДЕРИНДЕ ТУУРАҢДЫ СӨЗДӨР ЖӨНҮНДӨ 83

KARATAYEVA S.K. (Kırgızcadan aktaran: ERMATOVA B.M.)

İKİLEMELERİN YAPISINDAKİ ÇİNCE VE SANSKRİTÇE ELEMENTLER
(Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde) 91

EĞİTİM BİLİMLERİ

M. Bahaddin ACAT

DEVELOPING MATERIALS FOR EDUCATIONAL TECHNOLOGY BASED ON
MULTIPLE INTELLIGENCE THEORY 97

Ayten GENÇTÜRKİYE'DE İLK VE ORTAÖĞRETİM OKULLARINDA YABANCI DİL
ÖĞRETİMİ 107**Ирфан ТОСУНЖУОГЛУ**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОБУЧЕНИЮ СТУДЕНТОВ СТАР-
ШИХ КУРСОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ СОВРЕМЕННЫХ БРИ-
ТАНСКИХ ГАЗЕТ 113**Elif ÜSTÜN, Semra ERKAN, Berrin AKMAN**TÜRKİYE'DE OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN ÖĞRET-
MENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ 129**İKTİSADÎ VE İDARÎ BİLİMLER****Harun BAL**ULUSLARARASI TİCARET VE GEÇİŞ EKONOMİLERİ: KIRGIZİSTAN
ÖRNEĞİ 137**Orhan ÇOBAN, Serap ÇOBAN**GLOBALLEŞME İNDEKSİYİLE TÜRKİYE'NİN REKABET GÜCÜNÜN
ÖLÇÜLMESİ: AB ÜLKELERİYLE BİR KARŞILAŞTIRMA, 1970-2001 163**Ramazan ERDEM, İbrahim KOCABAŞ**

YÖNETİMDE DOĞU PARADİGMASI 175

İLETİŞİM**Mete CAMDERELİ**İLETİŞİMSSEL BİR GÖSTERGE OLARAK OKLAR YA DA OKLARIN İLETİŞİM-
SEL DEĞERİ 191**F. Belma GÜNERİ FIRLAR**

DOĞRU PAZARLARA DOĞRU REKLAM STRATEJİLERİ 199

ARKEOLOJİ**МАЛТАЕВ К.Ж.**

КЛАД СЕРЕБРЯНЫХ БРАСЛЕТОВ ИЗ ОКРАИНЫ г. ОШ 211

МОСКАЛЕВ В.В.БАРТОЛЬД В.В. О ПАМЯТНИКАХ АРХЕОЛОГИИ КОЧЕВОГО И ОСЕДЛО-
ВОГО НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА 227

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü

Son yıllarda Türk dili ve lehçeleri üzerinde yapılan çalışmaların bir bölümü dil incelemeleri ve karşılaştırmaları; diğer bölümü de lehçelere ait edebî eserler üzerindeki dil ve üslûp çalışmalarıdır. Şimdilik tek tek lehçeler halinde ele alınan kısmî karşılaştırmaların ışığı altında, ileriki yıllarda Türkçeyi bir bütün olarak ele alıp çeşitli yönleriyle değerlendirecek karşılaştırma ve incelemeye dayalı eserlerin sayısı da artacaktır.

Bu yazımızda Kuzey Türkçesinin içinde yer alan Kırgız Türkçesi ile Batı (Oğuz) Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesinin cümleleri çeşitleri bakımından ele alınacak, karşılaştırmalarla benzer ve farklı yönleri tesbit edilecektir.

Türk dilinin tarihî dönemleri ile ilgili gramer çalışmaları yanında günümüz lehçeleri ile ilgili ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi vb. alanlarında karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, Türk dili gramerinin bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Kırgız Türkçesinin sentaksının işleneceği bir yazı hacimce çok geniş olacağı için konu, “cümle çeşitleri” üzerinde bir karşılaştırma çalışması olarak sınırlandırılmıştır.

Cümle kavramı, cümlelerin sınıflandırılması, cümle unsurlarının karşılaştırılması vb. konular, bu yazıda yer almamaktadır.

Türkiye gramerciliğinde “cümle” ve “kelime grupları” konusunda farklı yaklaşımların olduğu, birbirinden farklı terimlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden farklı terim kullanışları ve sınıflandırma çalışmalarına gerektikçe değinilecektir.

Cümle çeşitlerinin sınıflandırılması konusunda Prof. Dr. Leylâ KARAHAN'ın “Türkçede Söz Dizimi, Ankara, 1991” adlı eserindeki yöntem ve yaklaşımlar esas alınacaktır. Dolayısıyla bu eserdeki ana başlıklar altında önce Türkiye Türkçesindeki açıklamalara, daha sonra Kırgız Türkçesindeki açıklamalara ve Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinden tesbit edilmiş örneklere yer verilecektir. Türkiye Türkçesinden seçilmiş örnekler sayfa sayısını arttırmaması için sınırlı tutulacaktır. Değerlendirmeler her ana bölümün sonunda verilecektir.

CÜMLE ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMA

I. YAPISINA GÖRE CÜMLELER:

Cümleleri yapısına göre dört başlık altında ele alacağız: Basit, Birleşik, Bağlı ve Sıralı Cümleler.

1. Basit Cümle:

Türkiye gramerciliğine göre, yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem yani tek yargı bulunan cümle, **basit cümle**dir. Cümledeki unsurların sayısı, uzunluğu önemli değildir. Önemli olan tek yargı bildiren tek yüklemin olmasıdır.

64 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Bu açıdan yaklaşıldığında, yapısında isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleriyle kurulan bir kelime veya kelime grubu bulunan cümleler de, tam bir yargı bildirmedikleri için birer basit cümledir.

Türkiye'deki dilciler bu konuda farklı yaklaşımlara sahiptir. K. BİLGEGİL, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU, T. N. GENCAN; bu tip cümleleri birleşik cümleler arasında değerlendirip "Girişik Cümle" adını vermektedirler. T. BANGUOĞLU da bu tür cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir. Diğer araştırmacılar farklı olarak "Karmaşık Birleşik Cümle" terimini kullanır. M. ERGİN, L. KARAHAN, bu tip cümleleri basit cümle olarak kabul etmektedirler. Bizim yaklaşımımızda bu doğrultudadır.

Türkiye gramerciliğinde M. ERGİN, K. BİLGEGİL, L. KARAHAN'ın kullandığı "basit cümle" terimi yanında, "yalın tümce" (V. HATİPOĞLU), "yalın cümle" (T.N. GENCAN) vb. terimler de kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinden Basit Cümle Örnekleri:

Ben artık yatağıma uzanmıştım. (BA)

Zaten babadan yetim kalan küçük Hasan, anası da ölünce, uzak akrabaları ve konu komşusunun yardımıyla halasının yanına, Filistin'in en ücrâ bir kasabasına gönderiliyordu. (E)

Kırgız dilcileri basit cümle kavramı için "cönököy süylöm" terimini kullanmaktadırlar.

CAPAROV, cönököy süylömleri "basit kuruluşa sahip olan, bilgi verme amacı taşıyan cümleler"¹ şeklinde tarif eder.

Kasım TINISTANOV ise "daima asıl unsurlarla (özne-yüklem) kurulan cümleye cönököy süylöm denir."² tanımını yapar.

Basit cümlelerin yapısını, asıl unsurlar ile niteleyici/tamlayıcı unsurlar ve gramer bakımından cümlelerin unsuru olamayan kelimeler meydana getirir. Basit cümleler sentaktik kategorileri ve kalıplaşma şekillerine göre iki ana gruba ayrılırlar:

I. Eki Tutumduu Süylömdör: Asıl unsurları (özne-yüklem) açıkça söylenen cümlelerdir. Bazen özne söylenmeyebilir; ama yüklemden öznenin kim veya ne olduğu anlaşılır.

"Eki tutumduu cönököy süylöm"lerin alt başlığında "calañ süylömdör" ile "cayılma süylöm"leri buluruz.

Türki Tildlerinin Salıstırmalı Grammatikasın'nda "Cay Süylöm"lerin "eki turlawlı müşeli" ve "bir turlawlı müşeli" olarak ikiye ayrıldığı; "eki turlawlı müşeli" cümlede, cümlelerin gramatik temeli sayılan özne ve yüklem bulunduğ, bunların, unsurları tam cümleye de temel teşkil ettiğ üzerinde durulmaktadır.³

1. Calañ süylöm (yalın cümle): Yapısını özne ile yüklem oluşturduğı basit cümlelerdir.⁴

TINISTANOV bu cümleleri; "anlam bakımından kendi başına hüküm ifade eden cümlelere "calañ süylöm" denir."⁵ şeklinde tanımlar. Örnek: "Kün açık. Aylana tıptıñ ele." (Gün açık. Etraf sessizdi.) (KTS,4)

¹ CAPAROV, Abdikul, *Kırgız Tili'nin Sintaksisi*, Frunze, 1979, s.21.

² TINISTANOV, Kasım, *Kırgız Tili 2*, İstanbul, 1998, s.7.

³ NURMAHANOVA, A.N., *Türki Tildlerinin Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı, 1971, s.197.

⁴ CAPAROV, A., s.4; MAYRIKOV, D.; ÇAKIPOV, I.; MURATALİYEV, M., *Kırgız Tili-Sintaksisi*, Frunze, 1976, s.89.

2. Cayılma Süylöm (Birkaç Unsurlu Cümle): Yapısında asıl unsurlar yanında tamlayıcı/niteleyici unsurların da yer aldığı basit cümlelere "cayılma süylöm." denir.⁶ Örnek: "Adam özündi kerektüü üzürün emgek kılıp **tabat**. (*Adam kendi için gerekli zevki emek harcayarak elde eder.*)" (KTS, 76)

II. Bir Tutumduu Süylömdör: Sadece yüklem ve yüklem olan unsurlardan oluşup diğer unsurlarına ayrılmayan basit cümlelere "bir tutumduu süylömdör." denir.⁷ Bu tür cümleler kendi içinde şu gruplara ayrılırlar:

1. Belgiliü Caktuu Süylöm (*Öznesi Belirli Cümle*). Cümlede özne bulunur, öznenin olmadığı durumlarda yüklemdeki şahıs ekinden öznenin kim veya ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁸ Örnek: "Anday kılık-coruguna kantip **kaygırbaysın**." (*Böyle ahlâkın yüzünden nasıl kaygılanmıyorsun*). (KTS, 202)

2. Candama Caktuu Süylöm (*Ortak Özneli/Genel Anlamlı Cümle*) Genelleme anlamı vardır.⁹ Örnek: "Oynop süylösön da oylop **süylö**. (*Oynayarak söyleyen de düşünerek söyle*)" (KTS, 204)

3. Tuyuk Caktuu Süylöm (*Öznesi Bilinmeyen Cümle*) Özne yoktur veya hangi kelimenin özne olduğu belirlenemez.¹⁰ Örnek: "Ekööbüzdün ortobuzga çok **salıptır**. (*İkinizin arasına ateş düşürmüş.*)" (KTS, 206)

4. Caksız Süylöm (*Öznesiz Cümle*) Özneyi talep etmeyen cümlelerdir.¹¹ Örnek: "Karañgıda cıgılıp ketpes için **baykoo kerek**. (*Karanlıkta düşmemek için dikkat etmek gerek*)" (KTS, 208)

5. Atama süylöm (*Durum bildiren cümle*): Tabiatın, nesnelerin, görünüşlerin durumunu veya duygu, yer, zaman durumunu ifade eden, gramatik açıdan asıl unsurlarına ayrılmayan cümlelerdir. Örnek: "**Koñurdun arkı betinde 1918- cıl. Sentyabr'-Oktyabr' aylarında**. (*Konur'un arka tarafında. 1918 yılı eylül ekim aylarında*)" (KTS, 217)

Bu tarz cümleler, kendi içinde gruplara ayrılırlar:

a. Mezgil atama süylöm (*Zaman anlatan cümle*).

b. Orun atama süylöm (*Yer anlatan cümle*).

c. Nerselik eles atama süylöm (*Nesnelerin durum ve görünüşlerini anlatan cümle*).

ç. Psihikalık kırdaalduu atama süylöm (*Psikolojik durum anlatan cümle*).¹²

NURMAHANOVA, Kırgız Türkçesindeki "atama süylöm"leri, şu gruplara ayırır:

"a. Müessese, eser, gazete ve dergi adlarını gösteren cümleler.

b. Zaman, olay, kuruluş, emek, şart, durum göstermek için kullanılan cümleler.

c. Belli bir olaydaki temel fikrin hemen gerçekleştirilmesine bağlı olarak söylenen cümleler.

ç. Nesne ve şahıs isimlerini açıklayan cümleler.

d. Sevinç, pişmanlık vs. bildiren ifadelerle kurulan cümleler."¹³

⁵ TINISTANOV, K., s.4.

⁶ CAPAROV, A., S.76; TINISTANOV, K., S.13; MAYRIKOV, D., vd., S.90.

⁷ CAPAROV, A., s.198.

⁸ CAPAROV, A., s.202-203.

⁹ CAPAROV, A., s.204.

¹⁰ CAPAROV, A., s.206.

¹¹ CAPAROV, A., s.208.

¹² CAPAROV, A., s.217-219.

¹³ NURMAHANOVA, A.N., s.199.

66 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Kırgız Tili adlı eserde, atama süylömlerin eşya, malzeme, nesne ve zamanı ifade etmek için kullanılan kelime veya kelime gruplarından oluştuğu, cümledeki asıl unsurun hangisi olduğunun belirlenemediği üzerinde durulmaktadır.¹⁴

6. Toluk Cana Kentik Süylömdör (*Tam ve Eksik/Kesik Cümleler*) Başka cümleye bağımlı olmayan kendi başına anlamı olup hüküm bildiren basit cümlelere “toluk süylöm” denir.¹⁵ Örnek: “Coo kütülböğön cerden **payda boldu**. (*Asker beklenmedik yerden ortaya çıktı.*) (KTS, 221)

Kırgız Tili adlı eserde “gerekli unsurları tam olan veya öznesi düşse bile yüklem vasıtasıyla bilinen cümlelere “toluk süylöm” denir.” ifadesi vardır. Aynı eserde “kentik süylöm”; “unsurlarından bir veya birkaçı düşmüş olan cümleler” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶

TINISTANOV eksik/kesik cümleyi; “Bir grup cümle birbiriyle bağlandığında, birinin unsurlarından herhangi biri eksik söylenirse bu cümleye “kentik süylöm” denir.”¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Örnekler: “Atın **kim?** (Toluk S.) / -**Capar**. (Kentik S.) / Tarkandarıñ **barbı?** (Toluk S.) / -**Bar**. (Kentik S.) (-*Adın ne?/-Cafer. / -Ailende benzediğin biri var mı?/-Var.*) (KTS, 221)

Kentik Süylömler kendi içinde alt gruplara ayrılırlar:

a. Koşumça Kentik Süylöm (*Ekli Kesik/Eksik Cümle*).

b. Dialogduk kentik Süylöm (*Diyologlardaki Kesik Cümle*).

c. Öksük Kentik Süylöm (*Eksik Kesik Cümle*).

ç. Müçölönbös Süylöm (*Unsursuz Cümle*).¹⁸

7. Kıskartılğan Bayandooçtu Süylöm (*Yüklemi Kısaltılmış Cümle*) Bu cümlelerde özne grubu vardır ve yüklem kullanılmaz. TINISTANOV, “kıskargan bayandooçtu süylöm”lerde söylenmese de yüklem kendini hissettirdiğini söyler.¹⁹ Örnek: “Asıl-**taştan**, akıl-**baştan**. (*Asıl taştan; akıl baştan*) (KTS, 232)

Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası’nda Kırgız Türkçesindeki “bir turlavlı müşeli söylem”ler, şu gruplamayla verilmektedir: “eesiz süylöm (*öznesiz cümle*), eesiz caktuu süylöm (*öznesiz şahıslı cümle*), cagı tak (*öznesiz*), açık bolbogon eesiz süylöm (*açık olmayan öznesiz cümle*), maanı cagınan calpılğan caktuu eesiz süylöm (*genelleme bildiren öznesiz cümle*)”²⁰.

TINISTANOV eserinde iki farklı gruplamayı daha ele almaktadır.

“Sıñar Süylömdör” (*Belirsiz Cümleler*): Özne ve yüklemi tamamen belirsiz cümlelerdir. İkiye ayrılırlar: eesiz sıñar süylöm (*öznesiz cümle*); bayandooçsuz sıñar süylöm (*yüklemsiz cümle*). Örnek: Dağı karañgıladı. (*eesiz sıñar süylöm*) / Tün. (*bayandooçsuz sıñar süylöm*)

TINISTANOV, “Közdömö Söz”ler grubunda vurgulanmak istenen unsurun yükleme yakın söylendiği konusu üzerinde durur.²¹ Bu konu, Türkiye Türkçesinde cümle unsurlarının kullanılış yerleri ile ilgili olarak incelenmektedir.

¹⁴ MAYRIKOV, D., vd., s.97.

¹⁵ CAPAROV, A., s.221.

¹⁶ MAYRIKOV, D., vd., s.93.

¹⁷ TINISTANOV, K., s.13.

¹⁸ CAPAROV, A., s.225-229.

¹⁹ CAPAROV, A., s.232; TINISTANOV, K., s.92.

²⁰ NURMAHANOVA, A.N., s.198.

²¹ TINISTANOV, K., s.14-18

Kırgızistan gramerciliğinde basit cümleler yapı ve fonksiyon bakımından üç grupta ele alınmaktadır. Bu gruplama, aşağıdaki şekildedir:

I. Bir Öñçöy Müçölüü Süylömdör (*Benzer Unsurlu Cümleler*): Birbirine bağımlı olmadan eşit olarak bağlanan, aynı görevi yerine getirip aynı sorulara cevap veren cümle unsurlarına “bir öñçöy müçö” (*benzer unsur*) adı verilir.²² Bu tarz cümleler kendi içinde şu sınıflandırmayla verilir:

1. Calañ Cana Cayılma Bir Öñçöy Müçölör (*Yalın Ve Birkaç Unsurlu Benzer Unsurlar*).

2. Camdama Bir Öñçöy Müçölör (*Grup Halindeki Benzer Unsurlar*).

3. Calpılağıç Müçölör (*Genelleştirici Unsurlar*).

Bu tarz cümleler, yapılarındaki unsurların benzer oluşuna göre de şu başlıklar altında ele alınmaktadır.

1. Bir Öñçöy Eelü Süylöm (*Benzer Özneli Cümle*) Örnek: “Egin ekken cerleri da, içken suuları da bir. (Ekin ektikleri yerler de içtikleri sular da aynı.)” (KT,17)

2. Bir Öñçöy Bayandooçtu Süylöm (*Benzer Yüklemlili Cümle*) Örnek: “Anın kuçaktağısı da, ıygagısı da keldi. (Onun kucaklayası da, ağlayası da geldi.) (KTS, 243)

K. TINISTANOV, bu tür cümleleri “birikme süylömdör” başlığı altında ele alır.²³

3. Bir Öñçöy Aykındooçtuu Süylömdör (*Benzer Nesneli, Yer Tamlayıcı, Zarflı Cümleler*) : Örnek: **Birde Kurmandı, birde kunandı** oozanat. (*Bir Kurman'ı, bir kısırağı dile getirir.*) (KTS, 245)

Acarğa ölüüdön, bolboso bir cakka tertip ketüüdön başka eç bir ayla kalgan cok. (*Acar'a ölmekten, aksi taktirde ayrılıp gitmekten başka hiçbir çare kalmadı.*) (KTS. 245)

“Men belgi berüü üçün, çabuul baştoo üçün kalpagımdı kötördüm. (*Ben işaret vermek için, yarışa başlamak için kalpağımı kaldırdım*)” (KTS, 246)

Kırgız Tili adlı eserde “bir öñçöy müçölü süylöm”ler anlamına ve cümledeki görevine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

“1. Bir öñçöy eeler (*Benzer özneliler*).

2. Bir öñçöy bayandooçtor (*Benzer yüklemeler*).

3. Bir öñçöy anıktooçtor (*Benzer niteleyici/ tamlayıcılar*).

4. Bir öñçöy toluktooçtor (*Benzer nesne ve yer tamlayıcıları*).

5. Bir öñçöy bışıktooçtor (*Benzer zarflar*).”²⁴

II. Tüşündürmө Müçölü Süylömdör (*Açıklayıcı Unsuru Olan Cümleler*) Açıklayıcı unsurların yapısına girdiği cümlelerdir.²⁵ Örnek: Keñ mekenibizdin taalayluu caştarı, **bizdin sovettik caştar**, bilim aluuga, emgekke, dem aluuga ukuttuu. (*Geniş mekânımızın mesut gençleri, bizim birlik gençleri, ilim öğrenmeye, emeğe, dinlemeye selâhiyetli*). (KTS, 251)

Tüşündürmө unsurlar yerine getirdikleri sentaktik görevlere göre üç gruba ayrılırlar:

“1. Tüşündürmө Eelüü Süylöm (*Açıklayıcı Özneli Cümle*).

2. Tüşündürmө Bayandooçtuu Süylöm (*Açıklayıcı Yüklemlili Cümle*).

²² CAPAROV, A., s.235; MAYRIKOV, D., vd., s.66; TINISTANOV, K., “Bu gruba “calpılağıç eelü birikme süylöm” adını vermektedir.” s.102.

²³ TINISTANOV, Kasım, Ene Tilibiz I, Frunze, 1998, s.17.

²⁴ MAYRIKOV, D., vd., s.66.

²⁵ CAPAROV, A., s.251.

68 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN
ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE
BİR DENEME

3. Tüşündürmö Aykındooçtuu Süylömdör (*Açıklayıcı Tamlayıcılı/Niteleyicili Cümleler*). Bu grup kendi içinde üç alt başlığa ayrılır:

- a. Tüşündürmö Anıktoooçtuu Süylömdör (*Açıklayıcı Tamlayan/Niteleyenli Cümleler*).
- b. Tüşündürmö Toluktoooçtuk Süylöm (*Açıklayıcı Nesne/Yer tamlayıcılı Cümleler*).
- c. Tüşündürmö Bışıktoooçtuu Süylöm (*Açıklayıcı Zarflı Cümle*).
4. Tüşündürmö Kirindi süylöm (*Açıklayıcı zarflı cümle*).²⁶

2. Birleşik Cümle:

Yapısında birden fazla yüklem bulunan, bir ana cümle ve onun anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden kurulan cümleye “**birleşik cümle**” denir. Türk dilinin cümle yapısına göre ana cümle sonda, yardımcı cümleler başta bulunur.

Bu tarz cümleler, Türkiye Türkçesi üzerinde çalışan dilcilerden bir çoğu tarafından birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Yapısında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturulmuş kelime grupları bulunan cümleler, ayrı bir yargı bildirmediği için M. ERGİN, H. ZÜLFİKAR, L. KARAHAN ve M. KARAÖRS tarafından basit cümle olarak kabul edilmektedir. Bu tür cümleleri aynı görüşten hareketle biz de basit cümle olarak ele alacağız.

Türkiye gramerciliğindeki ortak terim problemi bu konuda da karşımıza çıkmaktadır. “Birleşik cümle” terimi M. ERGİN, T. BANGUOĞLU, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, T.N. GENCAN, V. HATİPOĞLU, H. DİZDAROĞLU “birleşik tümce”yi; “ana cümle” terimi M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından tercih edilirken, T.N. GENCAN “temel önerme”, T. BANGUOĞLU “baş cümle”, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU “temel tümce”yi; “yardımcı cümle” terimi, M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, H. DİZDAROĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. EDİSKUN “yan cümlecik (bağımlı cümlecik)”, T.N. GENCAN “yan önerme”, T. BANGUOĞLU “ikinci cümle” terimlerini kullanmaktadırlar.

M: ERGİN, Türkiye Türkçesinde “Şartlı Birleşik Cümle, İç İç Birleşik Cümle ve Ki’li Birleşik Cümle”²⁷ olmak üzere üç tip birleşik cümle olduğunu söyler. L: KARAHAN ise iki tip birleşik cümleden söz eder: “Şartlı Birleşik Cümle, İç İç Birleşik Cümle”²⁸. Diğerlerini farklı gruplar halinde ele alır.

Kırgız dilcileri birleşik cümleyi; “anlam ve tonlama açısından da aynı değere sahip iki veya daha fazla basit cümlelerin birleşmesinden oluşan cümleye “**tataal süylöm**” denir.”²⁹ şeklinde tanımlamaktadırlar.

TINISTANOV, birleşik cümleyi “anlamca birbiriyle birleşen, birbirini tamamlayan farklı cümleler grubuna “**koşmo süylöm**”denir.”³⁰ şeklinde tarif etmekte ve farklı bir terim kullanmaktadır.

TINISTANOV, “koşmo süylöm”leri iki ana gruba ayırır:

1. Cönököy koşmo süylöm (*Yapı birliği olmayan, anlamdan uzaklaşan birleşik cümleler*)

²⁶ CAPAROV, A., s.256-261.

²⁷ Muharrem ERGİN, Türk Dili, İstanbul, 1986, s. 412-416.

²⁸ Leylâ KARAHAN, Türkçede Söz Dizimi, Ankara, 1991, s. 60-62.

²⁹ CAPAROV, A., s.278.

³⁰ TINISTANOV, K., s.4.

2. Tataal koşmo süylöm (*Yalın cümleye ayrılması mümkün olmayan birleşik cümleler*)³¹

Kırgız Tilinin Sintaksisi'nde birleşik cümleler şu şekilde sınıflandırılır:

1. Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm (*Bagınıcsız Tataal Süylöm*): Anlam bakımından birbirine bağımlı olup gramer bakımından aralarında bir bağ olmayan birleşik cümlelerdir.³² Örnek: "Taş menen **urba**, aş menen **ur**. (*Taşla vurma, ayla vur*) (KTS, 285)

Bu tarz birleşik cümleler, iki gruba ayrılır:

I. Baylamtasız Teñ Baylanıştağı Tataal Süylömdör (*Sıralı Cümle*): Örnek: Baldar, siler teren bilim almuga **umtulgula**, karangılık –naadanlık adamdın kendirin **keset**. (*Çocuklar, sizler bilim öğrenmeye atılın, karanlık ve cehâlet, insanı mahveder*) (KTS, 285)

Bu sınıflandırmanın alt grubu şu şekilde sıralanmaktadır:

- Mezgildeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zamandaş anlamlı birleşik cümle*).
- Şarttaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Aynı şartı bildiren birleşik cümle*).
- Karşılaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zıtlık ifade eden birleşik cümle*).
- Salıştırma Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Karşılaştırma ifade eden birleşik cümle*).
- Sebepteş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebepteş anlamlı birleşik cümle*).
- Salmaktaş Ten Baylanıştağı Süylöm (*Benzer anlam ifade eden birleşik cümle*).
- Çeçme Süylöm (*Çözüm cümlesi*).³³

2. Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylömdör (*Bağlı cümle*): Bağlama edatlarının yardımıyla kurulan cümlelerdir.³⁴ Örnek : "Ösüp-öngön cerim, erkelegen elim cürögümö uşunçalık cakın köröm **cana** dayıma cürök otum candırgan könül küüm sıyaktu sezem. (*Büyüyüp yetiştiğim ülkemi, şımartan halkımı yüreğime yakın görürüm ve daima yürek ateşimi yakan gönül nağmen gibi hissedirim*) (KTS, 285)

Bu tarz cümleler kendi içinde dört alt gruba ayrılır:

1. Biriktirüüçü Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm ("*Cana*" bağlama edatıyla bağlanan birleşik cümle)

2. Karşı Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm. (*Zıtlık anlamı bildiren bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*). TINISTANOV bu cümleler için "Kayçılaş Süylöm" terimini kullanmaktadır.

3. Sebep Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebep ifade eden bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*). TINISTANOV bu tarz cümleler için "Natiycalama Süylöm" terimini kullanır.

4. Bocomol Baylantalu Teñ Baylanıştağı Süylöm (*İhtimal ifade eden bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*)³⁵

II. Bağınıñkı Baylanıştağı Tataal Süylöm: Birleşik cümleyi oluşturan basit cümlelerden biri anlam ve gramatik özelliği bakımından ikinciye tâbi olursa buna "bağınıñkı baylanıştağı tataal süylöm" denir.³⁶

³¹ TINISTANOV, K., s.127.

³² CAPAROV, A., s.285; MAYRIKOV, D., vd., s.112.

³³ CAPAROV, A., s.296-300.

³⁴ CAPAROV, A., s.285.

³⁵ CAPAROV, A., S.303-305; TINISTANOV, K., S.144-158.

³⁶ CAPAROV, A., s.286; MAYRIKOV, D., vd., s.124.

70 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Bu tarz cümlelerde sonuç gösteren ve yüklemi hüküm bildiren cümleye “baş süylöm (*ana cümle*) ; sebep gösteren ve hüküm bildirmeyen cümleye de “bağınıkı süylöm (*yardımcı/yan cümle*)” denir.³⁷

“Bağınıkı baylanıştağı tataal süylöm”ler şu gruplarda ele alınır:

1. Mezgil Bağınıkı Süylöm (*Zaman anlamlı birleşik cümle*).
2. Sebep Bağınıkı Süylöm (*Sebep anlamlı birleşik cümle*).
3. Maksat Bağınıkı Süylöm (*Maksat anlamlı birleşik cümle*).
4. Şarttu Bağınıkı Süylöm (*Şartlı birleşik cümle*).
5. Karşı Bağınıkı Süylöm (*Zıtlık bildiren birleşik cümle*).
6. Sıpat Bağınıkı Süylöm (*Vasıf bildiren birleşik cümle*).
7. Salıştırma Bağınıkı Süylöm (*Karşılaştırma bildiren birleşik cümle*).
8. Ölçüm Bağınıkı Süylöm (*Ölçü bildiren birleşik cümle*).³⁸

MAYRIKOV ve diğer araştırmacıların kaleme aldığı Kırgız Tili adlı eserde “bağınıkı süylöm”ler şu türlere ayırmaktadır: “Mezgil Bağınıkı Süylöm, Orun Bağınıkı Süylöm, Maksat Bağınıkı Süylöm, Sebep Bağınıkı Süylöm, Sıpat Bağınıkı Süylöm, Karama-Karsı Bağınıkı Süylöm, Salıştırma Bağınıkı Süylöm, Şarttuu Bağınıkı Süylöm, Bir Neçe Bağınıkı Tataal Süylöm.”³⁹

Bu tarz birleşik cümleler, birlikleri içindeki farklılıklarına göre de sınıflandırılırlar:

1. Bir Öñçöy Bağınıkı Süylöm (*Benzer Yan Cümleli Birleşik Cümleler*).
2. Tike cana Kıyır Bağınıkı Süylöm (*Dolaylı ve Doğrudan Tâbi olan Birleşik Cümle*).
3. Kıstırındı Süylöm (*Ara Sözlü Birleşik Cümle*).
4. Amal Bağınıkı Süylöm (Kezmetteş Süylöm) (*Hareket Açısından Tâbi Olan Birleşik Cümle*).⁴⁰

III. Aralaş Tataal Süylöm (*Girişik veya Karmaşık Birleşik Cümle*) : Farklı yapıdaki en az iki veya daha çok cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik cümlelerdir.⁴¹ Örnek: “Bay bilgendi kul *bilet*, aytayın dese – erki *cok* (*Bay'ın bildiğini kul da bilir. söyleyeyim dese gücü yok*). (KTS, 289)

Kasım TINISTANOV, birleşik cümleyi “Koşmo Süylöm” terimiyle ifade eder. Birleşik cümleyi “Anlam bakımından kendi arasında birleşen basit cümlelere “koşmo süylöm” deriz.”⁴² şeklinde tanımlar.

TINISTANOV, birleşik cümleleri şu şekilde sınıflandırır:

- “1. Tanaptaş Süylöm : Cümlelerden biri sebep diğeri de netice bildirir.
2. Kezmetteş Süylöm: Sebep-sonuç ilişkisi içinde sıralanan cümleler.
3. Natiycalama Süylöm: Sonuç bildiren cümleler.
4. Şarttuu Süylöm: Şartlı birleşik cümle.
5. Kayçılaş Süylöm: Bir sebepten doğan neticeyi gösteren, zıtlık bildiren cümlelerdir.

³⁷ TINISTANOV, K., s.129.

³⁸ CAPAROV, A., s.308-315.

³⁹ MAYRIKOV; D., vd., s.158.

⁴⁰ CAPAROV, A., s.317-319.

⁴¹ CAPAROV, A., s.289; MAYRIKOV, D., vd., s.159.

⁴² TINISTANOV; K., s.126.

6. Uçurdaş Süylöm: Zamandaş birleşik cümleler.
7. Salıştırma Süylöm: Karşılaştırma bildiren birleşik cümleler.
8. Candamaluu Süylöm: Ortak özneli birleşik cümle.
9. Bocomol Süylöm: İhtimal bildiren birleşik cümleler.
10. Kirindilüü Süylöm: Fikrin farklı durumunu gösteren cümle.
11. Çeçme Süylöm: Çözüm cümlesi.⁴³

Şartlı Birleşik Cümle:

Türkiye gramerciliğinde, anlamı şart cümlesi ile tamamlanan cümleye “şartlı birleşik cümle” denir. Yüklem bildirdiği yargıyı bir şarta bağlayan yan cümle, ana cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlayan **şart cümlesidir**. Şart cümlesi, ana cümleye genellikle zarf göreviyle bağlanır. Ana cümle başında veya içinde yer alır.

Türkiye Türkçesinden Şartlı Birleşik Cümle Örnekleri:

Eğer bu iki yavru olmasaydı o güzel ve kederli dul, erkeğini bu büyük imtihan karşısında yalnız bırakmazdı. (KDY)

Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkûresine çalışabilir. (TE)

Kırgızistan grameciliğinde, şartlı birleşik cümle kavramı, “Bağınañkı Baylanıştağı Tataal Süylömdör” ana başlığı altında yer alan “**Şarttuu Bağınañkı Süylöm**” alt grubunda yer almaktadır. Bu tür cümlelerde “baş süylöm” (ana cümle) ile “bağınañkı süylöm” (yardımcı /yan cümle) ü oluşturan basit cümlelerden biri diğerine bağımlıdır.⁴⁴ Bu tarz cümlelerde yan cümleler önce, ana cümle sonra gelir. İki cümle arasındaki anlam ilgisi ve bütünlüğü şartlandırmayla sağlanır.

Bunun yanında “Bağınañkı Baylanıştağı Tataal Süylömdör”ün “Karşı Bağınañkı Süylöm” ve “Ölçöm Bağınañkı Süylöm” gruplarında da şartlı birleşik cümle örneklerinin olduğu görülmektedir.

Kırgız Türkçesinden Şartlı Birleşik Cümle Örnekleri:

Cem-çöp cetiştüü bolso, koy kıştan semiz çıgat. (Yeşillikler yetişirse, koyun kıştan semiz çıkar.)(KT,9)

Koluñ menen kulsañ, moynuñ menen tartarsañ. (Elinle yaparsan boynunla çekersin.) (KT, 45)

Mundan kiyin adam bolom deseñ, kalp aytpa. (Bundan sonra adam olayım dersen, yalan söyleme.) (KTG-M, 337)

İşin cakşı bolso, cüzüñ carık bolot. (İşin iyi olursa, yüzün aydınlık olur.) (KT,154)

İç İçe Birleşik Cümle:

Bir cümle her hangi bir görevle, ana cümle bir unsur veya o unsurun bir parçası olarak başka bir cümle içinde yer aldığı cümlelere “**iç içe birleşik cümle**” denir. Bu cümlelerde ana cümle yüklemi genellikle “de-, san-, bil-, zannet-, gör-, düşün-, farzet-” fiillerinin çekimli şekilleridir. Ana cümle, Türkçenin cümle yapısına uygun olarak sonda bulunur.

⁴³ TINISTANOV, K., s.136-163.

⁴⁴ CAPAROV, A., s.287.

72 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Türkiye gramerciliğinde üzerinde fazla durulmamış bu cümle tipi için H.DİZDAROĞLU “kaynaşık cümle” terimini kullanmaktadır.

Türkiye Türkçesinden İç İçe Birleşik Cümle Örnekleri:

Kazan: “-Dileğin bu mudur?” dedi. (DK)

Nizam Dede’yle selâmlaştıktan sonra: “-İşte atı getirdim.” dedi. (HG)

İç içe birleşik cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde “Bağınıñkı Baylanıştağı Tataal Süylömdör” ün “Tike cana Kıyır Bağınıñkı Süylöm” başlığı altında ele alınmaktadır. Ana cümleye alıntı başka bir kişiden hiç değiştirilmeden ayrı cümle olarak dahil ediliyorsa, buna “tike bağınıñkı süylöm” (*İç cümle*); anlamı korunmak ve gramer yapısı değiştirilmek suretiyle dahil edilirse buna da “kıyır bağınıñkı süylöm” (*İç cümle*) denir.⁴⁵

TINISTANOV, terim olarak “Tike Söz” ve “Kıyır Söz”,ü kullanmaktadır.⁴⁶

Kırgız Tili’nde ana cümleye “töl söz”, iç cümleye “tike söz” veya “tsitata”, gramer yapısı değiştirilen iç cümleye de “kıyır söz” denilmektedir.⁴⁷

Gramerlerde birleşik cümleler içinde ele alınan iç içe birleşik cümleler daha sonra “Tike söz, Kıyır söz, Töl söz” şeklinde ve ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.

Kırgız Türkçesinden İç İçe Birleşik Cümle Örnekleri:

“Emgek kılбай өnmök çok” degen makal bar. (“Emek vermeden yetişmez ” denen atasözii var.) (KT,163) (Tike Söz)

“Erteñ kaçaa saat sabak bolot?- dedi Şeralı. (Şeralı: “Yarın saat kaçta ders var?dedi.) (KT,163) (Tike Söz)

“Til adam balasının öz ara katnaşının maanilüü kuralı.”- degen V.İ.Lenin. (V.İ.Lenin: “Dil insanoğlu arasında iletışimi sağlayan bir unsurdur.) (KT, 161) (Tike Söz)

“Karıyalar: “Artık önör,-deyt,- baş carbayt. (Yaşlılar: “Fazla hüner baş yarmaz.” der.) (KT,164) (Tike Söz)

“Erteñ şaarga barıp kele turgandığı tuuraluu ayttı.” (Yarın şehre gidip geleceği hakkında konuştu.) (KT, 162) (Kıyır Söz)

“Kerim Bektin cayloodon kalgendigi cönündö Sultan ayttı.” (Sultan “Kerim Bey’in yayladan gelişi hakkında konuştu.) (KT,162) (Kıyır Söz)

“Kıyır Söz” olarak verilen unsurlar, Türkiye Türkçesinde cümlenin zarfı olarak görev yapmakta, ayrı bir cümle olarak değerlendirilmemektedir.

Bağlı Cümle:

Türkiye gramerciliğinde “ki” veya diğer bağlama edatlarıyla bağlanmış cümleler topluluğuna “bağlı cümle” denir. Bu birbirinden bağımsız, tek başına yargı bildiren cümlelerden biri ana cümle, diğeri yardımcı cümledir.

Türkiye’deki dilciler, bağlı cümle için şu terimleri kullanmaktadırlar: T. BANGUOĞLU “bağlam cümlesi”; T.N. GENCAN “bağlı önermeler”; H. EDİSKUN, K. BİLGEGİL, L. KARAHAN “bağlı cümle”. M. ERGİN, bu tip cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir, sadece ki’li cümleleri “ki’li birleşik cümle” başlığıyla

⁴⁵ CAPAROV, A., s.318.

⁴⁶ TINISTANOV, K., s.166.

⁴⁷ MAYRIKOV, D., vd., s.163.

ayırır.⁴⁸ K. BİLGİL, “bağlı cümle” terimini kullanır, fakat bu cümlelerin gerçekte birer sıralı cümle olduğunu belirtir.⁴⁹ Dilekçilerimiz tarafından bir çok farklı sınıflandırmasının da yapıldığı bağlı cümleler konusunu L. KARAHAN’ın sınıflandırması doğrultusunda, bu tip bağlı cümleleri “a. Ki’li Bağlı Cümleler; b. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler”⁵⁰ şeklinde değerlendireceğiz.

Bağlı cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde birleşik cümlelerin ikinci ana grubunu oluşturan “**Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm**” başlığı altında ele alınmaktadır. “Edatlar kullanılarak kurulan eşit bağlanıştaki birleşik cümlelere “Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm” adı verilmektedir.

Bu tarz cümleler dört alt grup şeklinde ele alınır:

1. Biriktirüçü baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*Cana*” bağlama edatıyla bağlanan bağlı cümleler).

2. Karşı baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*birok, birok da, a, al, al emi, oşondo da, antken menen*” bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).

3. Sebep baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*sebebi, antkeni, oşol sebeptiüi, oşol sebepten, oşonduktan, natıycada, demek*” bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).

4. Bocomol baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*ce, ce bolboso, mümkün*” gibi bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).⁵¹

Bunun yanında “bağınıñkı baylanıştağı tataal süylöm”lerin alt grubu olan “amal bağınıñkı süylöm” başlığı altında verilen örnekler de bağlı cümle örnekleridir.⁵² TINISTANOV bu gruptaki cümlelere “Kezmetteş Süylöm” adını vermektedir.⁵³

Türkiye gramerciliğinde “ve, veya, da, fakat, ama, lâkin, halbuki, meğer, ya...ya...” vb. edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğundan oluşan bağlı cümleler, “Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler” grubunu oluşturmaktadır.

Her biri bağımsız birer cümle olan ve bu cümleler arasındaki anlam ilişkisini sağlamlaştıran bağlama edatlarıdır.

Bağlı cümlelerin bazılarında yüklemlerin kip ve şahısları aynı iken bazılarında farklıdır. Yine bazı bağlı cümlelerde ortak bir veya birkaç unsur bulunmaktayken, bazılarında hiçbir ortak unsur yer almamaktadır.

Türkiye Türkçesinden Bağlı Cümle Örnekleri:

Ucuz oturuyordu ama, evini de gül gibi tutuyordu. (EOY)

Döndü ve sıkı sıkı bir daha boynuma sarıldı. (BA)

Ne düzeni belli ne yazanı. (TD)

Kırgız Türkçesinden Bağlı Cümle Örnekleri:

Bugün bul cerge cetebiz, birok kayra kayrılp kele albaysız. (Bugün oraya ulaşırız, fakat geri dönüp gelemeyiz) (KTS,301)

⁴⁸ M. ERGİN, a.g.e., s.412-416.

⁴⁹ Kaya BİLGİL, Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1982, s.90-94.

⁵⁰ Leylâ KARAHAN, a.g.e., s.62-65.

⁵¹ CAPAROV, A., s.301-305.

⁵² CAPAROV, A., s.319.

⁵³ TINISTANOV, K., s.138.

74 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Ar bir eldin tilegi-erkindik **cana** el erkindik üçün küröškö toyboyt. (*Her halkın dileği, bağımsızlık ve halk bağımsızlık için savaşasavaşa doymaz.*) (KTS, 303)

Bıyıl okuuga baram, **ce bolboso** fermada işteym. (*Bu yıl okula giderim, veya olmazsa çiftlikte çalışırım.*) (KTS,305)

Bügün kün ıssık oşonduktan Surma terdep ketti. (*Bugün hava sıcak bu yüzden Surma terledi.*) (KT, 127)

Akima atına bindi **da**, cılığa cönödü. (*Akima atına bindi ve atlara doğru yöneldi.*) (KTS, 319)

Sıralı Cümle:

Tek başına yargı bildiren, birbirinden ayrı yapı ve anlam bakımından farklı niteliklere sahip olabilen iki veya daha fazla cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur. **Sıralı cümleler** birbirinden virgül veya noktalı virgülle ayrılır. Cümleler arasındaki anlam ilişkisi, ortak cümle unsurları, ortak kip ve şahıs ekleriyle pekiştirilir.

Basit, birleşik ve bağlı cümleler art arda gelerek sıralı cümleler oluşturabilir. Bu tür cümleler incelenirken tek tek ele alınırlar.

"Sıralı Cümle" terimi, K. BİLGEGİL ve L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. DİZDAROĞLU "sıralı tümce", H. EDİSKUN "sıra cümleler", T.N. GENCAN "sıra önermeler", T. BANGUOĞLU "bağlam cümlesi" terimlerini kullanmışlardır.

Türkiye Türkçesinden Sıralı Cümle Örnekleri:

*İnsanlar **susar**, atlar **susar**, riizgârlar **susar**, dünya **susardı!**..(AO)*

*Her şeyi evvelâ kendi nefsinde **muhakeme eder**; her hüküm, her kararı vermezen evvel bir kere kendi vicdanından **geçirirdi**. (KN)*

Sıralı cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde birleşik cümlelerin alt grubu olarak ele alınan "Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm" lerin, "**Baylamtasız Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm**" başlığı yer almaktadır.

Kırgız gramerlerinde bu cümle tipi ; "Edat vs. gibi bir bağlayıcının kullanılmadığı, yapılarında denklik olan basit cümlelerin oluşturduğu birleşik cümledir." şeklinde tanımlanmaktadır. Bu cümleler arasında bazen ortak bir kelime veya unsur olmakta, bazen bir kelime her iki cümlede de tekrarlanmaktadır. Cümlelerde yüklem görevindeki fiillerin şahıs ve zaman bakımından uygunluğu, tonlama, anlam birliği esası vardır.

Bu tarz cümleler Kırgız Türkçesinde alt gruplara da ayrılmaktadır:

1. Mezgildeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zamandaş Anlamlı Birleşik Cümle*).

2. Şarttaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Aynı Şarttaki Birleşik Cümle*).

3. Karşılaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zıtlık İfade Eden Birleşik Cümle*).

4. Salıştırma Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Karşılaştırma İfade Eden Birleşik Cümle*).

5. Sebepdeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebepdeş Anlamlı Birleşik Cümle*).

6. Salmaktaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Eşit Durumdaki Birleşik Cümle*).

7. Çeçme Süylöm (*Çözüm Cümleleri*).⁵⁴

Bu gruplama daha çok anlam bakımındandır. Gramer yapısı bakımından bu gruplarda yer alan cümleler birer sıralı cümledir.

⁵⁴ CAPAROV, A., s.296-300.

Kırgız Türkçesinden Sıralı Cümle Örnekleri:

Kattuu şamal **boldu**, daraktardın sargargan cabıaktarı cerge **tüşüp cattu**. (*Kuvvetli rüzgar esti, ağaçların sararan yaprakları yere düştü.*) (KT,115)

Bilip **koygun**, al zamanıñar **ötkön**. (*Anla, zamanınız geçmiş.*) (KT,121)

Bul kız **ölböyt**, kız kayra tirilip adam **bolot**, a sen, senin zamanın uşunu menen **büttü**. (*Bu kız ölmez, kız tekrar dirilip adam olur, ya sen, senin zamanın onunla bitti.*) (KT,121)

Yapısına Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

1. a. Her iki lehçede de basit cümle kavramı yer almaktadır. (T.T.: basit cümle; K.T.: cönököy süylöm).

b. Türkiye Türkçesinde cümle konusuna alınmayıp kelime grupları içinde değerlendirilen bazı konular ile cümlelerin unsurları, Kırgızistan gramerciliğinde “Cönököy Süylöm Sintaksisi” başlığı altında incelendiği için, bu terim, Türkiye gramerciliğindeki terimden daha geniş kapsamlıdır.

c. Basit cümlelerin yapısı, her iki lehçede de aynıdır.

ç. Bünyesinde isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerle kurulan kelime gruplarını bulunduran cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde “birleşik cümle” kabul edilmektedir. Bizce Türk dilinin genel söz dizimi açısından ele alındığında bu yapıdaki cümleler ayrı bir yargı bildirmezler. Bu sebeple de ayrı bir cümle oluşturmazlar. Yani birer basit cümledirler.

d. Basit cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde gramer yapısı yanında anlam bakımından da sınıflandırılmıştır. Bu da, bazı konuları birkaç başlık altında birden karşımıza çıkarmaktadır. Türkiye gramerciliğindeki sınıflamalar, genellikle gramer yapısı yani şekil ağırlıklıdır.

2. a. Şartlı birleşik cümle yapısı her iki lehçede de aynıdır.

b. Kırgız Türkçesindeki –sA şart eki doğrudan fiil ekine eklendiği zaman hem şart hem de istek anlamı bildirir. Türkiye Türkçesinde ise, –sA şart eki doğrudan fiil köküne eklendiğinde istek, bir kip ekinden sonra eklendiğinde ise şart anlamı bildirir.

3. a. İç içe birleşik cümle yapısı her iki lehçede de vardır.

b. Türkiye gramerciliğinde bu tür cümle yapısı, genellikle “Özne+İç cümle+Yüklem” kuruluşundadır. Kırgızistan gramerciliğinde, aynı yapı yanında “İç cümle+Yüklem+Özne”; “Özne+İç cümle+Yüklem+İç cümle” yapılarına da sıkça rastlanmaktadır.

c. Yapı ve işlev yönünden bu tür cümleler, her iki lehçede de aynı yapı ve işleve sahiptir.

4. a. Türkiye gramerciliğinde sıralı cümle ile bağlı cümleler ayrı cümle tipleri olarak ele alınır. Kırgızistan gramerciliğinde her iki cümle tipi aynı ana başlığın alt grupları şeklinde sınıflandırılmaktadır.

b. Türkiye Türkçesindeki “ki’li bağlı cümle” tipi, Kırgız Türkçesinde kullanılmamaktadır.

c. “Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler” her iki gramer anlayışında da “bağlı cümle” olarak ele alınmaktadır. Kuruluşları ve işlevleri aynıdır.

5. a. Sıralı cümlelerin kullanışları ve işlevleri her iki lehçede de aynıdır.

b. Sıralı cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde bağlı cümlelerle aynı ana başlık altında ele alınır. Türkiye gramerciliğinde iki cümle tipi farklı iki grup halinde ele alınmaktadır.

76 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

c. Sıralı cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde daha çok anlama dayalı olarak alt gruplara ayrılmıştır. Türkiye gramerciliğinde yapı esas alındığı için bu tür anlama dayalı sınıflandırmalar yoktur.

II. YÜKLEMİNE GÖRE CÜMLELER

A. Yüklem Türlüne Göre Cümleler:

Türkiye gramerciliğinde yüklem isim veya fiil olmasına göre iki çeşit cümle vardır:

1. Fiil Cümlesi : Yüklemi çekimli bir fiilden veya birleşik bir fiilden meydana gelen cümlelerdir. İş, hareket, oluş; fiil cümleleriyle karşılandığı için fiil cümleleri isim cümlelerine göre daha çok kullanılırlar.

Örnek: Fakih düşündü. Önüne baktı. (KN)

2. İsim Cümlesi: Yüklemi ek-fiille çekimlenen isim veya isim grubundan oluşan cümlelerdir. İsim cümlelerinde kip eki bulunmazsa bu yüklem geniş zamanı ifade ederler.

Örnek: Ben Türkçenin ezeli bir âşıkıyım. Hepimiz öyle değil miyiz? (TDİ)

Kızılalma neresi? (KN)

Kırgızistan gramerciliğinde cümlelerin yüklem türüne göre sınıflandırılması söz konusu değildir. Bu konu, “Cönököy Süylömdördün Sintaksisi” içinde yer alan “cümlelerin yapısı ve dizilişi”, “Bayandooç” bölümünde ele alınmaktadır. Yüklem temel olarak Kırgız Tilinin Sintaksisi’nde “1. Etistik Bayandooçtor (Fiilden Yüklem); 2. Zat Atoočtuk Bayandooçtor (İsimden Yüklem); 3. Sın Atoočtuk Bayandooçtor (Sıfattan Yüklem); 4. San Atoočtuk Bayandooçtor (Sayı Sifatından Yüklem); 5. At Atoočtuk Bayandooçtor (Zamirden Yüklem); 6. Taktooçtuk Bayandooçtor (Zarftan Yüklem)”⁵⁵ şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Kırgız Tili adlı eserde yüklem “Etistik (Fiil) ve atooçtuk (isim)” olmak üzere iki grupta incelenir.⁵⁶

Bu gruplamalar, yüklemle ilgili olmakla beraber cümleyi de bu açıdan sınıflandırılmaktadır.

Kırgız Türkçesinden Fiil ve İsim Cümlelerine Örnekler:

Etistik Bayandooçtor (Fiilden Yüklem (~Fiil Cümlesi):

Ekinçi küni Capar mektepke bardı. (İkinci gün Capar okula gitti) (KT,31)

Capar bugün kündögüsünön erte turdu. (Capar bugün her günküden erken kalktı.) (KT,31)

Atoočtuk Bayandooçtor (İsimden Yüklem (~İsim Cümlesi)

Senin atañ – cumuşçu. (Senin baban, işçi.) (KT,31)

Biz uşul ayıldagı cılkaçlarbız. (Biz şu köydeki yıldı çobanlarıyız.) (KT,31)

Zarıldın üy-içi – tört-beş kişi: (Zarıl’ın evindekiler dört beş kişi.) (KT,31)

Yüklem Türüne Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

Fiil ve İsim cümlelerinin kullanılışı her iki lehçede de aynıdır.

⁵⁵ CAPAROV, A., s.94-135.

⁵⁶ MAYRIKOV, D., vd., s.31.

Kırgızistan gramerciliğinde cümleyle ilgili bu tür bir sınıflama yapılmamıştır. Fakat, yüklemler konusunda yapılan sınıflama dolaylı olarak cümleyi de sınıflandırmamızı sağlamaktadır.

B. Yüklemin Yerine Göre Cümleler:

Türkiye gramerciliğinde cümleler, yüklemin yerine göre iki gruba ayrılmaktadır:

1. Kurallı (Düz) Cümle: Yüklemin sonunda bulunan cümlelerdir. Türkçe cümle yapısının temel özelliği yardımcı unsurdan ana unsura doğru bir sıralanıştır. Bu yapı gereğince yüklem yani yargı, cümlelerin sonunda bulunur. Diğer unsurlar, belirtilmek istenen unsura göre yükleme yakın olurlar ve yüklemin öncesinde yer alırlar.

Örnek: Kimse cevap veremedi. Herkes önüne bakıyordu. (KN)

2. Devrik Cümle: Yüklemin sonunda bulunmayan cümlelerdir. Bu tür cümlelere daha çok şiir, konuşma dili ve ata sözlerinde rastlanır. Konuşma dilinin aksettirildiği ve sohbet üslûbunun hakim olduğu eserlerde de devrik cümle kullanılmaktadır.

Örnek: Sakla samanı, gelir zamanı. (Ata sözü)

"Hey mübârek, sen anca, hansaraylının avlularına yaraşırın" diye mırıldandı ihtiyar. (HG)

Bu hayâlde uyur Bursa her gece, / Her şafak onunla uyanır, güler / Gülmüş aydınlıkta serviler, güller / Serin hulyasıyla çeşmelerinin. (BZ)

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler, yüklemlerin yerine göre bir sınıflandırmaya tâbî tutulmamaktadır. Cümleler üzerinde yaptığımız incelemeler bizi, Kırgız Türkçesindeki kullanışların Türkiye Türkçesi ile aynı olduğu sonucuna ulaştırmıştır.

Kırgız Türkçesinden Kurallı ve Devrik Cümle Örnekleri:

Kurallı Cümle: Kırgız Türkçesinde genellikle kurallı cümle kullanıldığı için bir cümle örneği vermek yeterli olacaktır.

Biz keçee keçke üygö kelgenibiz çok. (Biz dün geç saatlere kadar eve gelmedik.) (KT,57)

Devrik Cümle: Genellikle şiir, atasözü, konuşma dili örneklerinde karşımıza çıkar. Kırgız Türkçesinde iç içe birleşik cümlelerde de sık sık devrik cümle yapısıyla karşılaşmaktayız.

Suluusuñ cıldar attap ötkön sayın, / Ala-Too- ömüründün güldüü bağı, / Ala-Too – keçekiden bugün cañı. (Daha da güzelsin her bir yıl geçtikçe, / Ala-Too, ömrünün çiçekli bahçesi, / Ala-Too, bugün dünkünden daha yeni.) (KT,51)

-Alar kim? Mında barbı? – dedi Capar. (Capar: -Onlar kim? Burada var mı?, dedi.) (KT, 89)

III. ANLAMINA GÖRE CÜMLELER:

Cümlelerin anlamına göre sınıflandırılmasında Türkiye'deki dilcilerin farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. K. BİLGEGİL, bu gruplamayı "olumlu, olumsuz, haber, inşâ, dilek, soru, emir, umma, korku cümleleri" şeklinde yaparken, T.N: GENCAN "sorulu olumsuz tümce, soru ve yanıt, ünlem tümcesi"; H.DİZDAROĞLU "olumlu, olumsuz, soru, buyruk ve ünlem tümcesi"; L. KARAHAN "olumlu, olumsuz, soru cümleleri" vb. sınıflandırmalar yapmaktadırlar. Bu konuda L. KARAHAN'ın sınıflandırmasını esas alacağız.

1. Olumlu Cümle: bir cümlede yargının gerçekleştiği anlatılıyorsa, bu tür cümleler olumlu cümledir. Bu tür cümleler, "yapma, yapılma veya olma" bildirirler. Bazı cümleler yapıcı olumsuz görünseler de anlamca olumludurlar. Cümlede iki olumsuz unsur bulunursa cümlelerin anlamı olumlu olur.

78 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN
ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE
BİR DENEME

Örnek:

Hasan'ı bir istasyonda indirdiler. (E)

Atın ön ayağındaki sekide küçük bir kara leke vardı. (HG)

Kısrak, kalabalığı yadırganmış gibiydi. (HG)

2. Olumsuz Cümle: yargının gerçekleşmediği anlatılıyorsa bu tür cümleler olumsuz cümledir. Yüklemleri “yapmama, yapılmama, olmama” bildirirler. Olumsuzluk anlamını “-mA-” olumsuzluk eki, “değil” edatı, “yok” ismi, soru ekleri, “ne...ne de...” vb. bağlama edatları verir. Yapı bakımından olumlu bazı cümleler olumsuz anlamlıdır. Soru eki anlamca olumlu bir cümleye olumsuzluk anlamı kazandırabilir.

Örnek:

Ne ağaç vardı, ne dere, ne ev! (E)

Okumu kimsenin yardığı yok. (DK)

Evi görme! (EOY)

Millet, ne ırkî, ne kaymî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. (TE)

Hayâle sığmaz bir at. (HG)

3. Soru Cümlesi: Soru sorma yoluyla bilgi almayı hedefleyen cümlelerdir. Bu tür cümleler anlamca olumlu veya olumsuz olabilir. Cümleye soru anlamı kazandıran unsurlar, soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları, soru eki “mı, mi” dir.

Örnek:

Orası neresi? (KN)

Hepimiz öyle değil miyiz? (TDİ)

Gidiyor musun? (E)

Hayattan ve bütün ıstıraplardan nasıl feragat edilir? (KDY)

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler anlamına ve tonlama özelliklerine göre üç grupta ele alınırlar:

1. Cay Süylöm (*Haber Cümlesi*): Tonlamanın da katıldığı anlatma, bildirme, haberdâr etme tarzında söylenen cümlelere “Cay Süylöm” denir. Örnek: -Caman coldos coogo aldirat, caman söz doogo aldirat. (*Kötü yoldaş düşmana satar, kötü söz dağa çıkartır.*) (KTS, 21)

Otuz ölçöp, bir kes. (Otuz defa ölç, bir defa kes.) (KT, 21)

Haber (Cay) cümleler tonlama ve yapılarına göre kendi içinde “bayandama cay süylöm, ters bayandama cay süylöm, tañgıç eelüü cay süylöm, buyruk bayandama cay süylöm” şeklinde dört gruba ayrılmaktadır.⁵⁷

2. Surooluu Süylöm (*Soru Cümlesi*): Soru tonlamasıyla, bilgi almak amacıyla kurulan cümlelere “surooluu süylöm” denir.⁵⁸ Örnek: “-Sen kimsiñ? -Kolhozçumun. -El kayda, baldarıñ kayda?” (-Sen kimsin? -Çiftçiyim. -Halk nerede, çocukların nerede?) (KT, 24)

3. İleptüü Süylöm (*Ünlem Cümlesi*): İnsanın duygusunu, sezgisini ve psikolojik durumunu bildiren, farklı bir tonlaması olan cümlelere “ileptüü süylöm” denir.⁵⁹ Örnek: “Me, özüñ oku!” (*Al, kendin oku!*) (KTS, 26)

Tur sen orduñdan! Col ber uluu kişilerge. (Kalk sen yerinden! Yol ver büyüklere!) (KTS, 26)

⁵⁷ CAPAROV, A., s.20-22.

⁵⁸ CAPAROV, A., s.22-24.

⁵⁹ CAPAROV, A., s.24-27.

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler, anlamına göre (*olumlu, olumsuz, soru*) bir sınıflandırmaya tâbî tutulamamaktadır. Sadece “Cay Süylöm” konusunun alt başlığı olarak verilen “bayandama cay süylöm” (*açıklayıcı haber cümlesi*); ters bayandama cay süylöm (*olumsuz açıklayıcı haber cümlesi*); tañgıç eelüü cay süylöm (*aynı özneli haber cümleleri*); buyruk bayandama cay süylöm (*emir bildiren haber cümlesi*)⁶⁰ sınıflamasına bakarak bu konudan bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Kırgız Türkçesinden Olumlu-Olumsuz Cümle Örnekleri:

Bir üzüm nanga zar bolgon kezder da **bolgon**. (*Üzüm kadarcık ekmeğe muhtaç olunan zamanlar da olmuş.*) (KTS, 18)

Meymandos kırgız **eldenmin**, anın bir baktıluu uulu **menmin**. (*Misafirperver Kırgız elindenim, onun bahtlı bir oğlu da benim.*) (KT,21)

Attın baarı tulpar **bolboyt**, kuştun baarı şumkar **bolboyt** (*Bütün atlar tulpar olmaz, bütün kuşlar şungur olmaz.*) (KTS, 19)

Saparbaydın san cıkısı **körünböy**. (*Saparbay'ın atlarının çoğu görünmüyor.*) (KTS, 19)

Anlamına Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

Türkiye gramerciliğinde anlamına göre cümleler konusu, dilciler tarafından farklı sınıflandırma ve yaklaşımlarla değerlendirilmektedir.

Kırgızistan gramerciliğinde farklı bir sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Bu, yapıyla ilgili değil, sınıflandırma ve yöntem farklılığından kaynaklanan bir durumdur. Aslında her iki lehçenin de bu tip cümlelerde aynı yapıyı kullandığını görmekteyiz.

SONUÇ

Türk dilinin yüzyıllardır süregelen temel yapısı asıl unsurun sonda, yardımcı unsurların başta olmasıdır. Her iki lehçenin cümlelerinde bu yapının korunduğu görülmektedir.

Unsurların cümle içindeki sıralanışları da benzerlik arz etmektedir. Yüklem genellikle sondadır. Diğer unsurlar vurgulanmak istenişlerine göre yükleme yakınlaşmakta, ama, diğer unsurların hepsi yüklemden önce yer almaktadır. Çok az da olsa istisnâlara rastlamak mümkündür.

Sınıflandırmalarda her iki lehçede de farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu tür gramer anlayışı farklılıkları, dilimizin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi, sonuçta dilimiz açısından bir kazançtır. Yöntem ve anlayışların farklı olması da yapının aynı olmasına engel değildir.

İki lehçenin cümle çeşitleri bakımından karşılaştırılması esasına dayanan bu yazı, Türk dilinin cümle yapısındaki köklülük ve sağlamlığı bir kere daha ortaya koymaktadır.

KISALTMALAR

AO “Ahmet Hikmet MÜFTÜOĞLU, Altın Ordu”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.46-52.

BA “Halide Edip ADIVAR, Bayrağımızın Altında”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.70-76.

BZ “Ahmet Hamdi TANPINAR, Bursa’da Zaman”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.207-208.

⁶⁰ CAPAROV, A., s.22.

80 **TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN
ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE
BİR DENEME**

DK “Orhan Şâik GÖKYAY, Dede Korkut’tan”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.25-38.

E “Refik Halid KARAY, Eskici”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.77-81.

EOY “Memduh Şevket ESENDAL, Ev Ona Yakıştı”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.62-69.

HG “Sevinç ÇOKUM, Hilâl Görününce”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.127-130.

KDY “Yahya Kemâl, Kurdun Dişisi ve Yavruları”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.286-288.

KN “Ömer SEYFETTİN, Kızılelma Neresi?”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.53-61.

KT D. MAYRIKOV, I. CAKPOV, M. MURATALİYEV, Kırgız Tili-Sintaksis, Frunze, 1976.

KTS Abdıkul CAPAROV, Kırgız Tilinin Sintaksisi, Frunze, 1979.

TD “Bedri Rahmi EYÜPOĞLU, Türküler Dolusu”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.226-228.

TDİ “Halit Ziya UŞAKLIĞIL, Türk Dili İçin”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.275.

TE “Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları’ndan”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.278-279.

TTSG Ä.N. NURMAHANOVA, Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası, Almatı, 1971.

KAYNAKÇA

ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi, ÇAM Ayfer, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, Ankara, 1981.

ATABAY Neşe, KUTLUK İbrahim, ÖZEL Sevgi, **Sözcük Türleri**, Ankara, 1983.

BİRAY, Nergis, “*Türkiye Türkçesi İle Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme*”, **Prof.Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN’a Armağan, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bahar 2003, Sayı:13, s.281-307.

BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1984.

BİLGEGİL Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul, 1982.

BOZKURT Fuat, **Türklerin Dili**, İstanbul, 1992.

DİZDAROĞLU Hikmet, **Tümcebilgisi**, Ankara, 1976.

EDİSKUN Haydar, **Türk Dilbilgisi**, İstanbul, 1988.

ERGİN Muharrem, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul, 1986.

ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, 1987.

GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ankara, 1979.

HATİPOĞLU Vecihe, **Türkçenin Söz Dizimi**, Ankara, 1982.

- HATİPOĞLU Vecihe, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1982.
- KARAHAN Leylâ, **Türkçenin Söz Dizimi**, Ankara, 1991.
- KARAÖRS Metin, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri, 1993.
- Kırgız Tilinin Grammatikası**, Morfologiya, Frunze, 1964.
- KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1992.
- MAYRIKOV, D.; CAKİPOV, I.; MURATALİYEV, M.; **Kırgız Tili-Sintaksis**, Frunze, 1976.
- NURMAHANOVA, A.N., **Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı, 1971.
- TINISTANOV, Kasım, **Ene Tilibiz I**, İstanbul, 1998.
- TINISTANOV, Kasım, **Kırgız Tili II**, İstanbul, 1998.
- TOPALOĞLU Ahmet, **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1989.
- YAMAN Ertuğrul, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, Ankara, 2000.
- ZÜLFİKAR Hazma, “*Girişik Cümle Sorunu*”, **Türk Dili**, Sayı:522, Haziran, 1995.
- ZÜLFİKAR Hazma, “*Cümle Yapılarından Bir Örnek*”, **Türk Dili**, Sayı:398, Şubat, 1985.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü

Son yıllarda Türk dili ve lehçeleri üzerinde yapılan çalışmaların bir bölümü dil incelemeleri ve karşılaştırmaları; diğer bölümü de lehçelere ait edebî eserler üzerindeki dil ve üslup çalışmalarıdır. Şimdilik tek tek lehçeler halinde ele alınan kısmî karşılaştırmaların ışığı altında, ileriki yıllarda Türkçeyi bir bütün olarak ele alıp çeşitli yönleriyle değerlendirecek karşılaştırma ve incelemeye dayalı eserlerin sayısı da artacaktır.

Bu yazımızda Kuzey Türkçesinin içinde yer alan Kırgız Türkçesi ile Batı (Oğuz) Türkçesinin bir kolu olan Türkiye Türkçesinin cümleleri çeşitleri bakımından ele alınacak, karşılaştırmalarla benzer ve farklı yönleri tesbit edilecektir.

Türk dilinin tarihî dönemleri ile ilgili gramer çalışmaları yanında günümüz lehçeleri ile ilgili ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi vb. alanlarında karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, Türk dili gramerinin bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesinde büyük önem arz etmektedir.

Kırgız Türkçesinin sentaksının işleneceği bir yazı hacimce çok geniş olacağı için konu, “cümle çeşitleri” üzerinde bir karşılaştırma çalışması olarak sınırlandırılmıştır.

Cümle kavramı, cümlelerin sınıflandırılması, cümle unsurlarının karşılaştırılması vb. konular, bu yazıda yer almamaktadır.

Türkiye gramerciliğinde “cümle” ve “kelime grupları” konusunda farklı yaklaşımlar olduğu, birbirinden farklı terimlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden farklı terim kullanışları ve sınıflandırma çalışmalarına gerekikçe değinilecektir.

Cümle çeşitlerinin sınıflandırılması konusunda Prof. Dr. Leylâ KARAHAN’ın “Türkçede Söz Dizimi, Ankara, 1991” adlı eserindeki yöntem ve yaklaşımlar esas alınacaktır. Dolayısıyla bu eserdeki ana başlıklar altında önce Türkiye Türkçesindeki açıklamalara, daha sonra Kırgız Türkçesindeki açıklamalara ve Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinden tesbit edilmiş örneklere yer verilecektir. Türkiye Türkçesinden seçilmiş örnekler sayfa sayısını arttırmaması için sınırlı tutulacaktır. Değerlendirmeler her ana bölümün sonunda verilecektir.

CÜMLE ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRMA

I. YAPISINA GÖRE CÜMLELER:

Cümleleri yapısına göre dört başlık altında ele alacağız: Basit, Birleşik, Bağlı ve Sıralı Cümleler.

1. Basit Cümle:

Türkiye gramerciliğine göre, yapısında isim veya fiil cinsinden tek yüklem yani tek yargı bulunan cümle, **basit cümle**dir. Cümledeki unsurların sayısı, uzunluğu önemli değildir. Önemli olan tek yargı bildiren tek yüklem olmasıdır.

64 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Bu açıdan yaklaşıldığında, yapısında isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleriyle kurulan bir kelime veya kelime grubu bulunan cümleler de, tam bir yargı bildirmedikleri için birer basit cümledir.

Türkiye'deki dilciler bu konuda farklı yaklaşımlara sahiptir. K. BİLGEGİL, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU, T. N. GENCAN; bu tip cümleleri birleşik cümleler arasında değerlendirip "Girişik Cümle" adını vermektedirler. T. BANGUOĞLU da bu tür cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir. Diğer araştırmacılar farklı olarak "Karmaşık Birleşik Cümle" terimini kullanır. M. ERGİN, L. KARAHAN, bu tip cümleleri basit cümle olarak kabul etmektedirler. Bizim yaklaşımımızda bu doğrultudadır.

Türkiye gramerciliğinde M. ERGİN, K. BİLGEGİL, L. KARAHAN'ın kullandığı "basit cümle" terimi yanında, "yalın tümce" (V. HATİPOĞLU), "yalınç tümce" (T.N. GENCAN) vb. terimler de kullanılmıştır.

Türkiye Türkçesinden Basit Cümle Örnekleri:

*Ben artık yatağıma **uzanmışım.** (BA)*

*Zaten babadan yetim kalan küçük Hasan, anası da ölünce, uzak akrabaları ve konu komşusunun yardımıyla halasının yanına, Filistin'in en ücrâ bir kasabasına **gönderiliyordu.** (E)*

Kırgız dilcileri basit cümle kavramı için "**cönököy süylöm**" terimini kullanmaktadırlar.

CAPAROV, cönököy süylömleri "basit kuruluşa sahip olan, bilgi verme amacı taşıyan cümleler"¹ şeklinde tarif eder.

Kasım TINISTANOV ise "daima asıl unsurlarla (özne-yüklem) kurulan cümleye cönököy süylöm denir."² tanımını yapar.

Basit cümlelerin yapısını, asıl unsurlar ile niteleyici/tamlayıcı unsurlar ve gramer bakımından cümlelerin unsuru olamayan kelimeler meydana getirir. Basit cümleler sentaktik kategorileri ve kalıplaşma şekillerine göre iki ana gruba ayrılırlar:

I. Eki Tutumduu Süylömdör: Asıl unsurları (özne-yüklem) açıkça söylenen cümlelerdir. Bazen özne söylenmeyebilir; ama yüklemden öznenin kim veya ne olduğu anlaşılır.

"Eki tutumduu cönököy süylöm"lerin alt başlığında "calañ süylömdör" ile "cayılma süylöm"leri buluruz.

Türki Tildlerinin Salıstırmalı Grammatikasin'nda "Cay Süylöm"lerin "eki turlawlı müşeli" ve "bir turlawlı müşeli" olarak ikiye ayrıldığı; "eki turlawlı müşeli" cümlede, cümlelerin gramatik temeli sayılan özne ve yüklem bulunmuş, bunların, unsurları tam cümleye de temel teşkil ettiği üzerinde durulmaktadır.³

1. Calañ süylöm (yalın cümle): Yapısını özne ile yüklem oluşturduğu basit cümlelerdir.⁴

TINISTANOV bu cümleleri; "anlam bakımından kendi başına hüküm ifade eden cümlelere "calañ süylöm" denir."⁵ şeklinde tanımlar. Örnek: "Kün açık. Aylana **tıptıñ ele.**" (*Gün açık. Etraf sessizdi.*) (KTS,4)

¹ CAPAROV, Abdıkul, **Kırgız Tilinin Sintaksisi**, Frunze, 1979, s.21.

² TINISTANOV, Kasım, **Kırgız Tili** 2, İstanbul, 1998, s.7.

³ NURMAHANOVA, A.N., **Türki Tildlerinin Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı, 1971, s.197.

⁴ CAPAROV, A., s.4; MAYRIKOV, D.; CAKİPOV, I.; MURATALİYEV, M., **Kırgız Tili-Sintaksisi**, Frunze, 1976, s.89.

2. Cayılma Süylöm (Birkaç Unsurlu Cümle): Yapısında asıl unsurlar yanında tamlayıcı/niteleyici unsurların da yer aldığı basit cümlelere “cayılma süylöm.” denir.⁶ Örnek: “Adam özündi kerektüü üzürün emgek kılıp **tabat**. (*Adam kendi için gerekli zevki emek harcayarak elde eder.*)” (KTS, 76)

II. Bir Tutumduu Süylömdör: Sadece yüklem ve yüklem olan unsurlardan oluşup diğer unsurlarına ayrılmayan basit cümlelere “bir tutumduu süylömdör.” denir.⁷ Bu tür cümleler kendi içinde şu gruplara ayrılırlar:

1. Belgilüü Caktuu Süylöm (*Öznesi Belirli Cümle*). Cümlede özne bulunur, öznenin olmadığı durumlarda yüklemdeki şahıs ekinden öznenin kim veya ne olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁸ Örnek: “Anday kılık-coruguna kantip **kaygırbaysın**. (*Böyle ahlâkın yüzünden nasıl kaygılanmıyorsun*).” (KTS, 202)

2. Candama Caktuu Süylöm (*Ortak Özneli/Genel Anlamlı Cümle*) Genelleme anlamı vardır.⁹ Örnek: “Oynop süylösön da oylop **süylö**. (*Oynayarak söyleyen de düşünerek söyle*)” (KTS, 204)

3. Tuyuk Caktuu Süylöm (*Öznesi Bilinmeyen Cümle*) Özne yoktur veya hangi kelimenin özne olduğu belirlenemez.¹⁰ Örnek: “Eköbüzdün ortobuzga çok **salıptır**. (*İkimizin arasına ateş düşürmüş*).” (KTS, 206)

4. Caksız Süylöm (*Öznesiz Cümle*) Özneyi talep etmeyen cümlelerdir.¹¹ Örnek: “Karañgıda cıgılıp ketpes için **baykoo kerek**. (*Karanlıkta düşmemek için dikkat etmek gerek*)” (KTS, 208)

5. Atama süylöm (*Durum bildiren cümle*): Tabiatın, nesnelerin, görüşlerin durumunu veya duygu, yer, zaman durumunu ifade eden, gramatik açıdan asıl unsurlarına ayrılmayan cümlelerdir. Örnek: “**Koñurdun arkı betinde. 1918- cıl. Sentyabr’-Oktyabr’ aylarında**. (*Konur’un arka tarafında. 1918 yılı eylül ekim aylarında*).” (KTS, 217)

Bu tarz cümleler, kendi içinde gruplara ayrılırlar:

a. Mezgil atama süylöm (*Zaman anlatan cümle*).

b. Orun atama süylöm (*Yer anlatan cümle*).

c. Nerselik eles atama süylöm (*Nesnelerin durum ve görüşlerini anlatan cümle*).

ç. Psikikalık kırdalduu atama süylöm (*Psikolojik durum anlatan cümle*).¹²

NURMAHANOVA, Kırgız Türkçesindeki “atama süylöm”leri, şu gruplara ayırır:

“a. Müessese, eser, gazete ve dergi adlarını gösteren cümleler.

b. Zaman, olay, kuruluş, emek, şart, durum göstermek için kullanılan cümleler.

c. Belli bir olaydaki temel fikrin hemen gerçekleştirilmesine bağlı olarak söylenen cümleler.

ç. Nesne ve şahıs isimlerini açıklayan cümleler.

d. Sevinç, pişmanlık vs. bildiren ifadelerle kurulan cümleler.”¹³

⁵ TINISTANOV, K., s.4.

⁶ CAPAROV, A., S.76; TINISTANOV, K., S.13; MAYRIKOV, D., vd., S.90.

⁷ CAPAROV, A., s.198.

⁸ CAPAROV, A., s.202-203.

⁹ CAPAROV, A., s.204.

¹⁰ CAPAROV, A., s.206.

¹¹ CAPAROV, A., s.208.

¹² CAPAROV, A., s.217-219.

¹³ NURMAHANOVA, A.N., s.199.

66 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Kırgız Tili adlı eserde, atama süylömlerin eşya, malzeme, nesne ve zamanı ifade etmek için kullanılan kelime veya kelime gruplarından oluştuğu, cümledeki asıl unsurun hangisi olduğunun belirlenemediği üzerinde durulmaktadır.¹⁴

6. Toluk Cana Kentik Süylömdör (*Tam ve Eksik/Kesik Cümleler*) Başka cümleye bağımlı olmayan kendi başına anlamı olup hüküm bildiren basit cümlelere “toluk süylöm” denir.¹⁵ Örnek: “Coo kütülböğön cerden **payda boldu**. (*Asker beklenmedik yerden ortaya çıktı.*) (KTS, 221)

Kırgız Tili adlı eserde “gerekli unsurları tam olan veya öznesi düşse bile yüklem vasıtasıyla bilinen cümlelere “toluk süylöm” denir.” ifadesi vardır. Aynı eserde “kentik süylöm”; “unsurlarından bir veya birkaçı düşmüş olan cümleler” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶

TINISTANOV eksik/kesik cümleyi; “Bir grup cümle birbiriyle bağlandığında, birinin unsurlarından herhangi biri eksik söylenirse bu cümleye “kentik süylöm” denir.”¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Örnekler: “Atın **kim**? (Toluk S.) / -**Capar**. (Kentik S.) / Tartkandarıñ **barbı**? (Toluk S.) / -**Bar**. (Kentik S.) (-*Adın ne?* / -*Cafer*. / -*Ailende benzediğin biri var mı?* / -*Var.*) (KTS, 221)

Kentik Süylömler kendi içinde alt gruplara ayrılırlar:

a. Koşumça Kentik Süylöm (*Ekli Kesik/Eksik Cümle*).

b. Dialogduk kentik Süylöm (*Diyologlardaki Kesik Cümle*).

c. Öksük Kentik Süylöm (*Eksik Kesik Cümle*).

ç. Müçölönbös Süylöm (*Unsursuz Cümle*).¹⁸

7. Kısartılğan Bayandooçtu Süylöm (*Yüklemi Kısaltılmış Cümle*) Bu cümlelerde özne grubu vardır ve yüklem kullanılmaz. TINISTANOV, “kısargan bayandooçtu süylöm”lerde söylenmese de yüklem kendini hissettirdiğini söyler.¹⁹ Örnek: “Asıl-**taştan**, akıl-**baştan**. (*Asıl taştan; akıl baştan*) (KTS, 232)

Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası’nda Kırgız Türkçesindeki “bir turlavlı müşeli söylem”ler, şu gruplamayla verilmektedir: “eesiz süylöm (*öznesiz cümle*), eesiz caktuu süylöm (*öznesiz şahıslı cümle*), çağı tak (*öznesiz*), açık bolbogon eesiz süylöm (*açık olmayan öznesiz cümle*), maanı cagınan calpılğan caktuu eesiz süylöm (*genelleme bildiren öznesiz cümle*)”²⁰.

TINISTANOV eserinde iki farklı gruplamayı daha ele almaktadır.

“Sıñar Süylömdör” (*Belirsiz Cümleler*): Özne ve yüklemi tamamen belirsiz cümlelerdir. İkiye ayrılırlar: eesiz sıñar süylöm (*öznesiz cümle*); bayandooçsuz sıñar süylöm (*yüklemsiz cümle*). Örnek: Dağı karañıladı. (*eesiz sıñar süylöm*) / Tün. (*bayandooçsuz sıñar süylöm*)

TINISTANOV, “Közdömö Söz”ler grubunda vurgulanmak istenen unsurun yükleme yakın söylendiği konusu üzerinde durur.²¹ Bu konu, Türkiye Türkçesinde cümle unsurlarının kullanılış yerleri ile ilgili olarak incelenmektedir.

¹⁴ MAYRIKOV, D., vd., s.97.

¹⁵ CAPAROV, A., s.221.

¹⁶ MAYRIKOV, D., vd., s.93.

¹⁷ TINISTANOV, K., s.13.

¹⁸ CAPAROV, A., s.225-229.

¹⁹ CAPAROV, A., s.232; TINISTANOV, K., s.92.

²⁰ NURMAHANOVA, A.N., s.198.

²¹ TINISTANOV, K., s.14-18.

Kırgızistan gramerciliğinde basit cümleler yapı ve fonksiyon bakımından üç grupta ele alınmaktadır. Bu gruplama, aşağıdaki şekildedir:

I. Bir Öñçöy Müçölü Süylömdör (*Benzer Unsurlu Cümleler*): Birbirine bağımlı olmadan eşit olarak bağlanan, aynı görevi yerine getirip aynı sorulara cevap veren cümle unsurlarına “bir öñçöy müçö” (*benzer unsur*) adı verilir.²² Bu tarz cümleler kendi içinde şu sınıflandırmayla verilir:

1. Calañ Cana Cayılma Bir Öñçöy Müçölör (*Yalın Ve Birkaç Unsurlu Benzer Unsurlar*).
2. Camdama Bir Öñçöy Müçölör (*Grup Halindeki Benzer Unsurlar*).
3. Calpılağış Müçölör (*Genelleştirici Unsurlar*).

Bu tarz cümleler, yapılarındaki unsurların benzer oluşuna göre de şu başlıklar altında ele alınmaktadır.

1. Bir Öñçöy Eelü Süylöm (*Benzer Özneli Cümle*) Örnek: “Egin ekken **cerleri** da, içken **suuları** da bir. (*Ekin ettikleri yerler de içtikleri sular da aynı.*)” (KT, 17)
2. Bir Öñçöy Bayandooçtu Süylöm (*Benzer Yüklemlili Cümle*) Örnek: “Anın **kuçaktagısı** da, **ıygagısı** da keldi. (*Onun kucaklayası da, ağlayası da geldi.*)” (KTS, 243)
- K. TINISTANOV, bu tür cümleleri “birikme süylömdör” başlığı altında ele alır.²³
3. Bir Öñçöy Aykındooçtuu Süylömdör (*Benzer Nesneli, Yer Tamlayıcılı, Zarflı Cümleler*) : Örnek: **Birde Kurmandı, birde kunandı** oozanat. (*Bir Kurman’ı, bir kırsrağı dile getirir.*) (KTS, 245)

Acarga **ölüüdön**, bolboso bir cacka **tertip ketüüdön başka eç bir ayla** kalgan cok. (*Acar’a ölmekten, aksi taktirde ayrılıp gitmekten başka hiçbir çare kalmadı.*) (KTS, 245)

“Men **belgi berüü üçün, çabuul baştoo üçün** kalpagımdı kötördüm. (*Ben işaret vermek için, yarışa başlamak için kalpağımı kaldırdım*)” (KTS, 246)

Kırgız Tili adlı eserde “bir öñçöy müçölü süylöm”ler anlamına ve cümledeki görevine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- “1. Bir öñçöy eeler (*Benzer özneliler*).
2. Bir öñçöy bayandooçtor (*Benzer yüklemeler*).
3. Bir öñçöy anıktoochtor (*Benzer niteleyici/ tamlayıcılar*).
4. Bir öñçöy toluktoochtor (*Benzer nesne ve yer tamlayıcıları*).
5. Bir öñçöy bışıktooçtor (*Benzer zarflar*). ”²⁴

II. Tüşündürmө Müçölü Süylömdör (*Açıklayıcı Unsuru Olan Cümleler*) Açıklayıcı unsurların yapısına girdiği cümlelerdir.²⁵ Örnek: Keñ mekenibizdin taalayluu caştarı, **bızdın sovettik caştar**, bilim aluuga, emgekke, dem aluuga ukuttu. (*Geniş mekânımızın mesut gençleri, bizim birlik gençleri, ilim öğrenmeye, emeğe, dinlemeye selâhiyetli*). (KTS, 251)

Tüşündürmө unsurlar yerine getirdikleri sentaktik görevlere göre üç gruba ayrılırlar:

- “1. Tüşündürmө Eelüü Süylöm (*Açıklayıcı Özneli Cümle*).
2. Tüşündürmө Bayandooçtuu Süylöm (*Açıklayıcı Yüklemlili Cümle*).

²² CAPAROV, A., s.235; MAYRIKOV, D., vd., s.66; TINISTANOV, K., “Bu gruba “calpılağış eelü birikme söylöm” adını vermektedir.” s.102.

²³ TINISTANOV, Kasım, Ene Tilibiz I, Frunze, 1998, s.17.

²⁴ MAYRIKOV, D., vd., s.66.

²⁵ CAPAROV, A., s.251.

68 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

3. Tüshündürmö Aykındooçtuu Süylömdör (*Açıklayıcı Tamlayıcı/Niteleyicili Cümleler*). Bu grup kendi içinde üç alt başlığa ayrılır:

- a. Tüshündürmö Anıktoooçtuu Süylömdör (*Açıklayıcı Tamlayan/Niteleyenli Cümleler*).
 - b. Tüshündürmö Toluktoooçtuk Süylöm (*Açıklayıcı Nesne/Yer tamlayıcılı Cümleler*).
 - c. Tüshündürmö Bışıktoooçtuu Süylöm (*Açıklayıcı Zarfli Cümle*).
4. Tüshündürmö Kirindi süylöm (*Açıklayıcı zarfli cümle*).²⁶

2. Birleşik Cümle:

Yapısında birden fazla yüklem bulunan, bir ana cümle ve onun anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden kurulan cümleye “**birleşik cümle**” denir. Türk dilinin cümle yapısına göre ana cümle sonda, yardımcı cümleler başta bulunur.

Bu tarz cümleler, Türkiye Türkçesi üzerinde çalışan dilcilerden bir çoğu tarafından birleşik cümle olarak kabul edilmektedir. Yapısında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle oluşturulmuş kelime grupları bulunan cümleler, ayrı bir yargı bildirmediği için M. ERGİN, H. ZÜLFİKAR, L. KARAHAN ve M. KARAÖRS tarafından basit cümle olarak kabul edilmektedir. Bu tür cümleleri aynı görüşten hareketle biz de basit cümle olarak ele alacağız.

Türkiye gramerciliğindeki ortak terim problemi bu konuda da karşımıza çıkmaktadır. “Birleşik cümle” terimi M. ERGİN, T. BANGUOĞLU, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, T.N. GENCAN, V. HATİPOĞLU, H. DİZDAROĞLU “birleşik tümce”yi; “ana cümle” terimi M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, L. KARAHAN tarafından tercih edilirken, T.N. GENCAN “temel önerme”, T. BANGUOĞLU “baş cümle”, H. DİZDAROĞLU, V. HATİPOĞLU “temel tümce”yi; “yardımcı cümle” terimi, M. ERGİN, A. TOPALOĞLU, H. DİZDAROĞLU, L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. EDİSKUN “yan cümlecik (bağımlı cümlecik)”, T.N.GENCAN “yan önerme”, T. BANGUOĞLU “ikinci cümle” terimlerini kullanmaktadırlar.

M: ERGİN, Türkiye Türkçesinde “Şartlı Birleşik Cümle, İç İçe Birleşik Cümle ve Ki’li Birleşik Cümle”²⁷ olmak üzere üç tip birleşik cümle olduğunu söyler. L: KARAHAN ise iki tip birleşik cümleden söz eder: “Şartlı Birleşik Cümle, İç İçe Birleşik Cümle”²⁸. Diğerlerini farklı gruplar halinde ele alır.

Kırgız dilcileri birleşik cümleyi; “anlam ve tonlama açısından da aynı değere sahip iki veya daha fazla basit cümlelerin birleşmesinden oluşan cümleye “**tataal süylöm**” denir.”²⁹ şeklinde tanımlamaktadırlar.

TINISTANOV, birleşik cümleyi “anlamca birbiriyle birleşen, birbirini tamamlayan farklı cümleler grubuna “**koşmo süylöm**”denir.”³⁰ şeklinde tarif etmekte ve farklı bir terim kullanmaktadır.

TINISTANOV, “koşmo süylöm”leri iki ana gruba ayırır:

1. Cönököy koşmo süylöm (*Yapı birliği olmayan, anlamdan uzaklaşan birleşik cümleler*)

²⁶ CAPAROV, A., s.256-261.

²⁷ Muharrem ERGİN, Türk Dili, İstanbul, 1986, s. 412-416.

²⁸ Leylâ KARAHAN, Türkçede Söz Dizimi, Ankara, 1991, s. 60-62.

²⁹ CAPAROV, A., s.278.

³⁰ TINISTANOV, K., s.4.

2. Tataal koşmo süylöm (*Yalın cümleye ayrılması mümkün olmayan birleşik cümleler*)³¹

Kırgız Tilinin Sintaksisi'nde birleşik cümleler şu şekilde sınıflandırılır:

1. Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm (*Bagınıcsız Tataal Süylöm*): Anlam bakımından birbirine bağımlı olup gramer bakımından aralarında bir bağ olmayan birleşik cümlelerdir.³² Örnek: “Taş menen **urba**, aş menen **ur**. (*Taşla vurma, ayla vur*) (KTS, 285)

Bu tarz birleşik cümleler, iki gruba ayrılır:

I. Baylamtasız Teñ Baylanıştağı Tataal Süylömdör (*Sıralı Cümle*): Örnek: Baldar, siler teren bilim almuga **umtulgula**, karangılık –naadanlık adamın kendirin **keset**. (*Çocuklar, sizler bilim öğrenmeye atılın, karanlık ve cehâlet, insanı mahveder*) (KTS, 285)

Bu sınıflandırmanın alt grubu şu şekilde sıralanmaktadır:

- Mezgildeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zamandaş anlamlı birleşik cümle*).
- Şarttaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Aynı şartı bildiren birleşik cümle*).
- Karşılaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zıtlık ifade eden birleşik cümle*).
- Salıştırma Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Karşılaştırma ifade eden birleşik cümle*).
- Sebepteş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebepteş anlamlı birleşik cümle*).
- Salmaktaş Ten Baylanıştağı Süylöm (*Benzer anlam ifade eden birleşik cümle*).
- Çeçme Süylöm (*Çözüm cümlesi*).³³

2. Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylömdör (*Bağlı cümle*): Bağlama edatlarının yardımıyla kurulan cümlelerdir.³⁴ Örnek : “Ösüp-öngön cerim, erkelegen elim cürögümö uşunçalık cakın köröm **cana** dayıma cürök otum candırgan könül küüm sıyaktu sezem. (*Büyüyüp yetiştiğim ülkemi, şımartan halkımı yüreğime yakın görürüm ve daima yürek ateşimi yakan gönül nağmen gibi hissedirim*) (KTS, 285)

Bu tarz cümleler kendi içinde dört alt gruba ayrılır:

- Biriktirüçü Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm (“*Cana*” bağlama edatıyla bağlanan birleşik cümle)
- Karşı Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm. (*Zıtlık anlamı bildiren bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*). TINISTANOV bu cümleler için “Kayçılăș Süylöm” terimini kullanmaktadır.
- Sebep Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebep ifade eden bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*). TINISTANOV bu tarz cümleler için “Natiycalama Süylöm” terimini kullanır.
- Bocomol Baylantalu Teñ Baylanıştağı Süylöm (*İhtimal ifade eden bağlama edatlarıyla bağlanan birleşik cümle*)³⁵

II. Bağınıñkı Baylanıştağı Tataal Süylöm: Birleşik cümleyi oluşturan basit cümlelerden biri anlam ve gramatik özelliği bakımından ikinciye tâbi olursa buna “bağınıñkı baylanıştağı tataal süylöm” denir.³⁶

³¹ TINISTANOV, K., s.127.

³² CAPAROV, A., s.285; MAYRIKOV, D., vd., s.112.

³³ CAPAROV, A., s.296-300.

³⁴ CAPAROV, A., s.285.

³⁵ CAPAROV, A., S.303-305; TINISTANOV, K., S.144-158.

³⁶ CAPAROV, A., s.286; MAYRIKOV, D., vd., s.124.

70 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Bu tarz cümlelerde sonuç gösteren ve yüklemi hüküm bildiren cümleye “baş süylöm (*ana cümle*) ; sebep gösteren ve hüküm bildirmeyen cümleye de “bağınıklı süylöm (*yardımcı/yan cümle*)” denir.³⁷

“Bağınıklı baylanıştağı tataal süylöm”ler şu gruplarda ele alınır:

1. Mezgil Bağınıklı Süylöm (*Zaman anlamlı birleşik cümle*).
2. Sebep Bağınıklı Süylöm (*Sebep anlamlı birleşik cümle*).
3. Maksat Bağınıklı Süylöm (*Maksat anlamlı birleşik cümle*).
4. Şarttu Bağınıklı Süylöm (*Şartlı birleşik cümle*).
5. Karşı Bağınıklı Süylöm (*Zıtlık bildiren birleşik cümle*).
6. Sıpat Bağınıklı Süylöm (*Vasıf bildiren birleşik cümle*).
7. Salıştırma Bağınıklı Süylöm (*Karşılaştırma bildiren birleşik cümle*).
8. Ölçüm Bağınıklı Süylöm (*Ölçü bildiren birleşik cümle*).³⁸

MAYRIKOV ve diğer araştırmacıların kaleme aldığı Kırgız Tili adlı eserde “bağınıklı süylöm”ler şu türlere ayırmaktadır: “Mezgil Bağınıklı Süylöm, Orun Bağınıklı Süylöm, Maksat Bağınıklı Süylöm, Sebep Bağınıklı Süylöm, Sıpat Bağınıklı Süylöm, Karama-Karsı Bağınıklı Süylöm, Salıştırma Bağınıklı Süylöm, Şarttuu Bağınıklı Süylöm, Bir Neçe Bağınıklı Tataal Süylöm.”³⁹

Bu tarz birleşik cümleler, birlikleri içindeki farklılıklarına göre de sınıflandırılırlar:

1. Bir Öñçöy Bağınıklı Süylöm (*Benzer Yan Cümleli Birleşik Cümleler*).
2. Tike cana Kıyır Bağınıklı Süylöm (*Dolaylı ve Doğrudan Tâbi olan Birleşik Cümle*).
3. Kısıtırdı Süylöm (*Ara Sözlü Birleşik Cümle*).
4. Amal Bağınıklı Süylöm (Kezmetteş Süylöm) (*Hareket Açısından Tâbi Olan Birleşik Cümle*).⁴⁰

III. Aralaş Tataal Süylöm (*Girişik veya Karmaşık Birleşik Cümle*) : Farklı yapıdaki en az iki veya daha çok cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş birleşik cümlelerdir.⁴¹ Örnek: “Bay bilgendi kul **bilet**, aytayın dese – erki **cok** (*Bay’ın bildiğini kul da bilir, söyleyeyim dese gücü yok*). (KTS, 289)

Kasım TINISTANOV, birleşik cümleyi “Koşmo Süylöm” terimiyle ifade eder. Birleşik cümleyi “Anlam bakımından kendi arasında birleşen basit cümlelere “koşmo süylöm” deriz.”⁴² şeklinde tanımlar.

TINISTANOV, birleşik cümleleri şu şekilde sınıflandırır:

- “1. Tanaptaş Süylöm : Cümlelerden biri sebep diğeri de netice bildirir.
2. Kezmetteş Süylöm: Sebep-sonuç ilişkisi içinde sıralanan cümleler.
3. Natiycalama Süylöm: Sonuç bildiren cümleler.
4. Şarttuu Süylöm: Şartlı birleşik cümle.
5. Kayçılaş Süylöm: Bir sebepten doğan neticeyi gösteren, zıtlık bildiren cümlelerdir.

³⁷ TINISTANOV, K., s.129.

³⁸ CAPAROV, A., s.308-315.

³⁹ MAYRIKOV, D., vd., s.158.

⁴⁰ CAPAROV, A., s.317-319.

⁴¹ CAPAROV, A., s.289; MAYRIKOV, D., vd., s.159.

⁴² TINISTANOV, K., s.126.

6. Uçurdaş Süylöm: Zamandaş birleşik cümleler.
7. Salıştırma Süylöm: Karşılaştırma bildiren birleşik cümleler.
8. Candamaluu Süylöm: Ortak özneli birleşik cümle.
9. Bocomol Süylöm: İhtimal bildiren birleşik cümleler.
10. Kirindilüü Süylöm: Fikrin farklı durumunu gösteren cümle.
11. Çeçme Süylöm: Çözüm cümlesi.”⁴³

Şartlı Birleşik Cümle:

Türkiye gramerciliğinde, anlamı şart cümlesi ile tamamlanan cümleye “şartlı birleşik cümle” denir. Yüklemin bildirdiği yargıyı bir şarta bağlayan yan cümle, ana cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlayan **şart cümlesidir**. Şart cümlesi, ana cümleye genellikle zarf göreviyle bağlanır. Ana cümle başında veya içinde yer alır.

Türkiye Türkçesinden Şartlı Birleşik Cümle Örnekleri:

Eğer bu iki yavru olmasaydı o güzel ve kederli dul, erkeğini bu büyük imtihan karşısında yalnız bırakmazdı. (KDY)

Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa, ancak onun mefkûresine çalışabilir. (TE)

Kırgızistan grameciliğinde, şartlı birleşik cümle kavramı, “Bağımlı Baylanıştağı Tataal Süylömdör” ana başlığı altında yer alan “**Şarttuu Bağınıñkı Süylöm**” alt grubunda yer almaktadır. Bu tür cümlelerde “baş süylöm” (ana cümle) ile “bağımlı süylöm” (yardımcı /yan cümle) ü oluşturan basit cümlelerden biri diğerine bağımlıdır.⁴⁴ Bu tarz cümlelerde yan cümleler önce, ana cümle sonra gelir. İki cümle arasındaki anlam ilgisi ve bütünlüğü şartlandırmayla sağlanır.

Bunun yanında “Bağımlı Baylanıştağı Tataal Süylömdör”ün “Karşı Bağınıñkı Süylöm” ve “Ölçöm Bağınıñkı Süylöm” gruplarında da şartlı birleşik cümle örneklerinin olduğu görülmektedir.

Kırgız Türkçesinden Şartlı Birleşik Cümle Örnekleri:

Cem-çöp cetiştü bolso, koy kıştan semiz çıgat. (Yeşillikler yetişirse, koyun kıştan semiz çıkar.)(KT,9)

Koluñ menen kılsañ, moynuñ menen tartarsıñ. (Elinle yaparsan boynunla çekersin.) (KT, 45)

Mundan kiyyin adam bolom deseñ, kalp aytpa. (Bundan sonra adam olayım dersin, yalan söyleme.) (KTG-M, 337)

İşin cakşı bolso, cüzüñ carık bolot. (İşin iyi olursa, yüzün aydınlık olur.) (KT,154)

İç İçe Birleşik Cümle:

Bir cümlelerin herhangi bir görevle, ana cümlelerin bir unsuru veya o unsurun bir parçası olarak başka bir cümlelerin içinde yer aldığı cümlelere “**iç içe birleşik cümle**” denir. Bu cümlelerde ana cümlelerin yüklemi genellikle “de-, san-, bil-, zannet-, gör-, düşün-, farzet-” fiillerinin çekimli şekilleridir. Ana cümle, Türkçenin cümle yapısına uygun olarak sonda bulunur.

⁴³ TINISTANOV, K., s.136-163.

⁴⁴ CAPAROV, A., s.287.

72 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Türkiye gramerciliğinde üzerinde fazla durulmamış bu cümle tipi için H.DİZDAROĞLU “kaynaşık cümle” terimini kullanmaktadır.

Türkiye Türkçesinden İç İçe Birleşik Cümle Örnekleri:

Kazan: “-Dileğin bu mudur?” dedi. (DK)

Nizam Dede’yle selâmlaştıktan sonra: “-İşte atı getirdim.” dedi. (HG)

İç içe birleşik cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde “Bağınıñkı Baylanıştağı Tataal Süylömdör” ün “**Tike cana Kıyır Bağınıñkı Süylöm**” başlığı altında ele alınmaktadır. Ana cümleye alıntı başka bir kişiden hiç değiştirilmeden ayrı cümle olarak dahil ediliyorsa, buna “tike bağınıñkı süylöm” (*İç cümle*); anlamı korunmak ve gramer yapısı değiştirilmek suretiyle dahil edilirse buna da “kıyır bağınıñkı süylöm” (*İç cümle*) denir.⁴⁵

TINISTANOV, terim olarak “Tike Söz”ve “Kıyır Söz”,ü kullanmaktadır.⁴⁶

Kırgız Tili’nde ana cümleye “*töl söz*”, iç cümleye “*tike söz*” veya “*tsitata*”, gramer yapısı değiştirilen iç cümleye de “*kıyır söz*” denilmektedir.⁴⁷

Gramerlerde birleşik cümleler içinde ele alınan iç içe birleşik cümleler daha sonra “*Tike söz, Kıyır söz, Töl söz*” şeklinde ve ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.

Kırgız Türkçesinden İç İçe Birleşik Cümle Örnekleri:

“**Emgek kılбай өnmök çok**” degen makal bar. (“*Emek vermeden yetişmez.*” *denen atasözü* var.) (KT,163) (Tike Söz)

“**Erteñ kaçaa saat sabak bolot?**” dedi Şeralı. (Şeralı: “*Yarın saat kaçta ders var?*” dedi.) (KT,163) (Tike Söz)

“**Til adam balasının öz ara katnaşının maanilüü kuralı.**”- degen V.İ.Lenin. (*V.İ.Lenin: “Dil insanoğlu arasında iletişimi sağlayan bir unsurdur.*”) (KT, 161) (Tike Söz)

“Karıyalar: “Artık önör,-deyt,- **baş carbayt.** (Yaşlılar: “*Fazla hüner baş yarmaz.*” der.) (KT,164) (Tike Söz)

“**Erteñ şaarga barıp kele turgandığı tuuraluu** ayttı.” (*Yarın şehre gidip geleceği hakkında konuştu.*) (KT, 162) (Kıyır Söz)

“**Kerim Bektin cayloodon keldendigi cönündö** Sultan ayttı.” (*Sultan “Kerim Bey’in yayladan gelişi hakkında konuştu.*) (KT,162) (Kıyır Söz)

“Kıyır Söz” olarak verilen unsurlar, Türkiye Türkçesinde cümlelerin zarfı olarak görev yapmakta, ayrı bir cümle olarak değerlendirilmemektedir.

Bağlı Cümle:

Türkiye gramerciliğinde “ki” veya diğer bağlama edatlarıyla bağlanmış cümleler topluluğuna “**bağlı cümle**” denir. Bu birbirinden bağımsız, tek başına yargı bildiren cümlelerden biri ana cümle, diğeri yardımcı cümledir.

Türkiye’deki dilciler, bağlı cümle için şu terimleri kullanmaktadırlar: T. BANGUOĞLU “bağlam cümlesi”; T.N. GENCAN “bağlı önermeler”; H. EDİSKUN, K. BİLGEĞİL, L. KARAHAN “bağlı cümle”. M. ERGİN, bu tip cümleleri birleşik cümleler içinde değerlendirir, sadece ki’li cümleleri “ki’li birleşik cümle” başlığıyla

⁴⁵ CAPAROV, A., s.318.

⁴⁶ TINISTANOV,K., s.166.

⁴⁷ MAYRIKOV, D., vd., s.163.

ayırır.⁴⁸ K. BİLGEĞİL, “bağlı cümle” terimini kullanır, fakat bu cümlelerin gerçekte birer sıralı cümle olduğunu belirtir.⁴⁹ Dilcilerimiz tarafından bir çok farklı sınıflandırmasının da yapıldığı bağlı cümleler konusunu L. KARAHAN’ın sınıflandırması doğrultusunda, bu tip bağlı cümleleri “a. Ki’li Bağlı Cümleler; b. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler”⁵⁰ şeklinde değerlendireceğiz.

Bağlı cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde birleşik cümlelerin ikinci ana grubunu oluşturan “**Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm**” başlığı altında ele alınmaktadır. “Edatlar kullanılarak kurulan eşit bağlanıştaki birleşik cümlelere “Baylamtaluu Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm” adı verilmektedir.

Bu tarz cümleler dört alt grup şeklinde ele alınır:

1. Biriktirüüçü baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*Cana*” bağlama edatıyla bağlanan bağlı cümleler).
2. Karşı baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*birok, birok da, a, al, al emi, oşondo da, antken menen*” bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).
3. Sebep baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*sebebi, antkeni, oşol sebeptüü, oşol sebepten, oşonduktan, natıycada, demek*” bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).
4. Bocomol baylamtaluu teñ baylanıştağı süylöm (“*ce, ce bolboso, mümkün*” gibi bağlama edatlarıyla bağlanan bağlı cümleler).⁵¹

Bunun yanında “bağınıñkı baylanıştağı tataal süylöm”lerin alt grubu olan “amañ bağınıñkı süylöm” başlığı altında verilen örnekler de bağlı cümle örnekleridir.⁵² TINISTANOV bu gruptaki cümlelere “Kezmetteş Süylöm” adını vermektedir.⁵³

Türkiye gramerciliğinde “ve, veya, da, fakat, ama, lâkin, halbuki, meğer, ya...ya...” vb. edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğundan oluşan bağlı cümleler, “Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler” grubunu oluşturmaktadır.

Her biri bağımsız birer cümle olan ve bu cümleler arasındaki anlam ilişkisini sağlamlaştıran bağlama edatlarıdır.

Bağlı cümlelerin bazılarında yüklemlerin kip ve şahısları aynı iken bazılarında farklıdır. Yine bazı bağlı cümlelerde ortak bir veya birkaç unsur bulunmaktayken, bazılarında hiçbir ortak unsur yer almamaktadır.

Türkiye Türkçesinden Bağlı Cümle Örnekleri:

Ucuz oturuyordu ama, evini de gül gibi tutuyordu. (EOY)

Döndü ve sıkı sıkı bir daha boynuma sarıldı. (BA)

Ne düzeni belli ne yazanı. (TD)

Kırgız Türkçesinden Bağlı Cümle Örnekleri:

Bugün bul cerge cetebiz, **birok** kayra kayrılıp kele albaysız. (*Bugün oraya ulaşırsız, fakat geri dönüp gelemeyiz.*) (KTS,301)

⁴⁸ M. ERGİN, a.g.e., s.412-416.

⁴⁹ Kaya BİLGEĞİL, Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1982, s.90-94.

⁵⁰ Leylâ KARAHAN, a.g.e., s.62-65.

⁵¹ CAPAROV, A., s.301-305.

⁵² CAPAROV, A., s.319.

⁵³ TINISTANOV,K., s.138.

74 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Ar bir eldin tilegi-erkindik **cana** el erkindik üçün küröškö toyboyt. (*Her halkın dileği, bağımsızlık ve halk bağımsızlık için savaşasavaşa doymaz.*) (KTS, 303)

Bıyıl okuuga baram, **ce bolboso** fermada işteym. (*Bu yıl okula giderim, veya olmazsa çiftlikte çalışırım.*) (KTS,305)

Bügün kün ıssık oşonduktan Surma terdep ketti. (*Bugün hava sıcak bu yüzden Surma terledi.*) (KT, 127)

Akima atına bindi **da**, cılığa cönödü. (*Akima atına bindi ve atlara doğru yöneldi.*) (KTS, 319)

Sıralı Cümle:

Tek başına yargı bildiren, birbirinden ayrı yapı ve anlam bakımından farklı niteliklere sahip olabilen iki veya daha fazla cümlenin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur. **Sıralı cümleler** birbirinden virgül veya noktalı virgülle ayrılır. Cümleler arasındaki anlam ilişkisi, ortak cümle unsurları, ortak kip ve şahıs ekleriyle pekiştirilir.

Basit, birleşik ve bağlı cümleler art arda gelerek sıralı cümleler oluşturabilir. Bu tür cümleler incelenirken tek tek ele alınırlar.

“Sıralı Cümle” terimi, K. BİLGEGİL ve L. KARAHAN tarafından kullanılırken, H. DİZDAROĞLU “sıralı tümce”, H. EDİSKUN “sıra cümleler”, T.N. GENCAN “sıra önermeler”, T. BANGUOĞLU “bağlam cümlesi” terimlerini kullanmışlardır.

Türkiye Türkçesinden Sıralı Cümle Örnekleri:

*İnsanlar **susar**, atlar **susar**, rüzgârlar **susar**, dünya **susardı!**..(AO)*

*Her şeyi evvelâ kendi nefsinde **muhakeme eder**; her hükmü, her kararı vermezden evvel bir kere kendi vicdanından **geçirirdi**.* (KN)

Sıralı cümle kavramı, Kırgızistan gramerciliğinde birleşik cümlenin alt grubu olarak ele alınan “Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm” lerin, “**Baylamtasız Teñ Baylanıştağı Tataal Süylöm**” başlığı yer almaktadır.

Kırgız gramerlerinde bu cümle tipi ; “Edat vs. gibi bir bağlayıcının kullanılmadığı, yapılarında denklik olan basit cümlelerin oluşturduğu birleşik cümledir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu cümleler arasında bazen ortak bir kelime veya unsur olmakta, bazen bir kelime her iki cümlede de tekrarlanmaktadır. Cümlelerde yüklem görevindeki fiillerin şahıs ve zaman bakımından uygunluğu, tonlama, anlam birliği esası vardır.

Bu tarz cümleler Kırgız Türkçesinde alt gruplara da ayrılmaktadır:

“1. Mezgildeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zamandaş Anlamlı Birleşik Cümle*).

2. Şarttaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Aynı Şarttaki Birleşik Cümle*).

3. Karşılaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Zıtlık İfade Eden Birleşik Cümle*).

4. Salıştırma Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Karşılaştırma İfade Eden Birleşik Cümle*).

5. Sebepdeş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Sebepdeş Anlamlı Birleşik Cümle*).

6. Salmaktaş Teñ Baylanıştağı Süylöm (*Eşit Durumdaki Birleşik Cümle*).

7. Çeçme Süylöm (*Çözüm Cümleleri*).”⁵⁴

Bu gruplama daha çok anlam bakımındandır. Gramer yapısı bakımından bu gruplarda yer alan cümleler birer sıralı cümledir.

⁵⁴ CAPAROV, A., s.296-300.

Kırgız Türkçesinden Sıralı Cümle Örnekleri:

Kattuu şamal **boldu**, daraktardın sargargan cabıraktarı cerge **tüşüp catti**. (*Kuvvetli rüzgar esti, ağaçların sararan yaprakları yere düştü.*) (KT,115)

Bilip **koygun**, al zamanıñar **ötkön**. (*Anla, zamanınız geçmiş.*) (KT,121)

Bul kız **ölböyt**, kız kayra tirilip adam **bolot**, a sen, senin zamanın uşunu menen **büttü**. (*Bu kız ölmez, kız tekrar dirilip adam olur, ya sen, senin zamanın onunla bitti.*) (KT,121)

Yapısına Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

1. a. Her iki lehçede de basit cümle kavramı yer almaktadır. (T.T.: basit cümle; K.T.: cönököy süylöm).

b. Türkiye Türkçesinde cümle konusuna alınmayıp kelime grupları içinde değerlendirilen bazı konular ile cümlelerin unsurları, Kırgızistan gramerciliğinde “Cönököy Süylöm Sintaksisi” başlığı altında incelendiği için, bu terim, Türkiye gramerciliğindeki terimden daha geniş kapsamlıdır.

c. Basit cümlelerin yapısı, her iki lehçede de aynıdır.

ç. Bünyesinde isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerle kurulan kelime gruplarını bulunduran cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde “birleşik cümle” kabul edilmektedir. Bizce Türk dilinin genel söz dizimi açısından ele alındığında bu yapıdaki cümleler ayrı bir yargı bildirmezler. Bu sebeple de ayrı bir cümle oluşturmazlar. Yani birer basit cümledirler.

d. Basit cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde gramer yapısı yanında anlam bakımından da sınıflandırılmıştır. Bu da, bazı konuları birkaç başlık altında birden karıştırmaya çalışmaktadır. Türkiye gramerciliğindeki sınıflamalar, genellikle gramer yapısı yani şekil ağırlıklıdır.

2. a. Şartlı birleşik cümle yapısı her iki lehçede de aynıdır.

b. Kırgız Türkçesindeki –sA şart eki doğrudan fiil ekine eklendiği zaman hem şart hem de istek anlamı bildirir. Türkiye Türkçesinde ise, -sA şart eki doğrudan fiil köküne eklendiğinde istek, bir kip ekinden sonra eklendiğinde ise şart anlamı bildirir.

3. a. İç içe birleşik cümle yapısı her iki lehçede de vardır.

b. Türkiye gramerciliğinde bu tür cümle yapısı, genellikle “Özne+İç cümle+Yüklem” kuruluşundadır. Kırgızistan gramerciliğinde, aynı yapı yanında “İç cümle+Yüklem+Özne”; “Özne+İç cümle+Yüklem+İç cümle” yapılarına da sıkça rastlanmaktadır.

c. Yapı ve işlev yönünden bu tür cümleler, her iki lehçede de aynı yapı ve işleve sahiptir.

4. a. Türkiye gramerciliğinde sıralı cümle ile bağlı cümleler ayrı cümle tipleri olarak ele alınır. Kırgızistan gramerciliğinde her iki cümle tipi aynı ana başlığın alt grupları şeklinde sınıflandırılmaktadır.

b. Türkiye Türkçesindeki “ki’li bağlı cümle” tipi, Kırgız Türkçesinde kullanılmamaktadır.

c. “Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler” her iki gramer anlayışında da “bağlı cümle” olarak ele alınmaktadır. Kuruluşları ve işlevleri aynıdır.

5. a. Sıralı cümlelerin kullanışları ve işlevleri her iki lehçede de aynıdır.

b. Sıralı cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde bağlı cümlelerle aynı ana başlık altında ele alınır. Türkiye gramerciliğinde iki cümle tipi farklı iki grup halinde ele alınmaktadır.

76 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

c. Sıralı cümleler, Kırgızistan gramerciliğinde daha çok anlama dayalı olarak alt gruplara ayrılmıştır. Türkiye gramerciliğinde yapı esas alındığı için bu tür anlama dayalı sınıflandırmalar yoktur.

II. YÜKLEMİNE GÖRE CÜMLELER

A. Yüklem Türüne Göre Cümleler:

Türkiye gramerciliğinde yüklem isim veya fiil olmasına göre iki çeşit cümle vardır:

1. Fiil Cümlesi : Yüklemi çekimli bir fiilden veya birleşik bir fiilden meydana gelen cümlelerdir. İş, hareket, oluş; fiil cümleleriyle karşılandığı için fiil cümleleri isim cümlelerine göre daha çok kullanılırlar.

Örnek: Fakih düşündü. Önüne baktı. (KN)

2. İsim Cümlesi: Yüklemi ek-fiille çekimlenen isim veya isim grubundan oluşan cümlelerdir. İsim cümlelerinde kip eki bulunmazsa bu yüklem geniş zamanı ifade ederler.

Örnek: Ben Türkçenin ezeli bir âşıkıyım. Hepimiz öyle değil miyiz? (TDİ)

Kızılelma neresi? (KN)

Kırgızistan gramerciliğinde cümlelerin yüklem türüne göre sınıflandırılması söz konusu değildir. Bu konu, “Cönököy Söylömdördün Sintaksisi” içinde yer alan “cümlelerin yapısı ve dizilişi”, “Bayandooç” bölümünde ele alınmaktadır. Yüklem temel olarak Kırgız Tilinin Sintaksisi’nde “1. Etiştik Bayandooçtor (*Fiilden Yüklem*); 2. Zat Atoooçtuk Bayandooçtor (*İsimden Yüklem*); 3. Sın Atoooçtuk Bayandooçtor (*Sıfattan Yüklem*); 4. San Atoooçtuk Bayandooçtor (*Sayı Sıfatından Yüklem*); 5. At Atoooçtuk Bayandooçtor (*Zamirden Yüklem*); 6. Taktoooçtuk Bayandooçtor (*Zarftan Yüklem*)”⁵⁵ şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Kırgız Tili adlı eserde yüklem “Etiştik (*Fiil*) ve atooçtuk (*isim*)” olmak üzere iki grupta incelenir.⁵⁶

Bu gruplamalar, yüklemle ilgili olmakla beraber cümleyi de bu açıdan sınıflandırılmaktadır.

Kırgız Türkçesinden Fiil ve İsim Cümlelerine Örnekler:

Etiştik Bayandooçtor (*Fiilden Yüklem*(~*Fiil Cümlesi*):

Ekinçi günü Capar mektepkе **bardı**. (*İkinci gün Capar okula gitti.*) (KT,31)

Capar bugün kündögüsünön erte **turdu**. (*Capar bugün her günküden erken kalktı.*) (KT,31)

Atoooçtuk Bayandooçtor (*İsimden Yüklem*(~*İsim Cümlesi*)

Senin atañ – **cumuşcu**. (*Senin baban, işçi.*) (KT,31)

Biz uşul ayıldagı **cılkıçılabız**. (*Biz şu köydeki yılki çobanlarıyız.*) (KT,31)

Zarıldın üy-içi – **tört-beş kişi**: (*Zarıl’ın evündekiler dört beş kişi.*) (KT,31)

Yüklem Türüne Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

Fiil ve İsim cümlelerinin kullanılışı her iki lehçede de aynıdır.

⁵⁵ CAPAROV, A., s.94-135.

⁵⁶ MAYRIKOV, D., vd., s.31.

Kırgızistan gramerciliğinde cümleyle ilgili bu tür bir sınıflama yapılmamıştır. Fakat, yüklemeler konusunda yapılan sınıflama dolaylı olarak cümleyi de sınıflandırmamızı sağlamaktadır.

B. Yüklem Yeri Göre Cümleler:

Türkiye gramerciliğinde cümleler, yüklem yeri göre iki gruba ayrılmaktadır:

1. Kurallı (Düz) Cümle: Yüklemi sona bulunan cümlelerdir. Türkçe cümle yapısının temel özelliği yardımcı unsurdan ana unsura doğru bir sıralanıştır. Bu yapı gereğince yüklem yani yargı, cümle sonunda bulunur. Diğer unsurlar, belirtilmek istenen unsura göre yükleme yakın olurlar ve yüklem öncesinde yer alırlar.

Örnek: Kimse cevap veremedi. Herkes önüne bakıyordu. (KN)

2. Devrik Cümle: yüklemi sona bulunmayan cümlelerdir. Bu tür cümlelere daha çok şiir, konuşma dili ve ata sözlerinde rastlanır. Konuşma dilinin aksettirildiği ve sohbet üslubunun hakim olduğu eserlerde de devrik cümle kullanılmaktadır.

Örnek: Sakla samanı, gelir zamanı. (Ata sözü)

“Hey mübarek, sen anca, hansarayının avlularına yaraşsın” diye mırıldandı ihtiyar. (HG)

Bu hayâlde uyur Bursa her gece, / Her şafak onunla uyanır, güler / Gümüş aydınlıkta serpiler, güller / Serin hulyasıyla çeşmelerinin. (BZ)

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler, yüklem yeri göre bir sınıflandırmaya tâbî tutulmamaktadır. Cümleler üzerinde yaptığımız incelemeler bizi, Kırgız Türkçesindeki kullanışların Türkiye Türkçesi ile aynı olduğu sonucuna ulaştırmıştır.

Kırgız Türkçesinden Kurallı ve Devrik Cümle Örnekleri:

Kurallı Cümle: Kırgız Türkçesinde genellikle kurallı cümle kullanıldığı için bir cümle örneği vermek yeterli olacaktır.

Biz keçee keçke üygö kelgenibiz çok. (Biz dün geç saatlere kadar eve gelmedik.) (KT,57)

Devrik Cümle: Genellikle şiir, atasözü, konuşma dili örneklerinde karşımıza çıkar. Kırgız Türkçesinde iç içe birleşik cümlelerde de sık sık devrik cümle yapısıyla karşılaşmaktayız.

Suluusuñ cıldar attap ötkön sayın, / Ala-Too- ömüründün güldüü bağı, / Ala-Too – keçekiden bugün cañı. (Daha da güzelsin her bir yıl geçtikçe, / Ala-Too, ömrünün çiçekli bahçesi, / Ala-Too, bugün dünkünden daha yeni.) (KT,51)

-Alar kim? Mında barbı? – dedi Capar. (Capar: -Onlar kim? Burada var mı?, dedi.) (KT, 89)

III. ANLAMINA GÖRE CÜMLELER:

Cümlelerin anlamına göre sınıflandırılmasında Türkiye’deki dilcilerin farklı yaklaşımları olduğu görülmektedir. K. BİLGİLİ, bu gruplamayı “olumlu, olumsuz, haber, inşâ, dilek, soru, emir, umma, korku cümleleri” şeklinde yaparken, T.N: GENCAN “sorulu olumsuz tümce, soru ve yanıt, ünlem tümcesi”; H.DİZDAROĞLU “olumlu, olumsuz, soru, buyruk ve ünlem tümcesi”; L. KARAHAN “olumlu, olumsuz, soru cümleleri” vb. sınıflandırmalar yapmaktadırlar. Bu konuda L. KARAHAN’ın sınıflandırmasını esas alacağız.

1. Olumlu Cümle: bir cümlede yargının gerçekleştiği anlatılıyorsa, bu tür cümleler olumlu cümledir. Bu tür cümleler, “yapma, yapılma veya olma” bildirirler. Bazı cümleler yapıcı olumsuz görünseler de anlamca olumludurlar. Cümlede iki olumsuz unsur bulunursa cümle anlamı olumlu olur.

78 TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Örnek:

Hasan'ı bir istasyonda indirdiler. (E)

Atın ön ayağındaki sekide küçük bir kara leke vardı. (HG)

Kısrak, kalabalığı yadrgamış gibiydi. (HG)

2. Olumsuz Cümle: yargının gerçekleşmediği anlatılıyorsa bu tür cümleler olumsuz cümledir. Yüklemeleri “yapmama, yapılmama, olmama” bildirirler. Olumsuzluk anlamını “-mA-” olumsuzluk eki, “değil” edatı, “yok” ismi, soru ekleri, “ne...ne de...” vb. bağlama edatları verir. Yapı bakımından olumlu bazı cümleler olumsuz anlamlıdır. Soru eki anlamca olumlu bir cümleye olumsuzluk anlamı kazandırabilir.

Örnek:

Ne ağaç vardı, ne dere, ne ev! (E)

Okumu kimsenin yardığı yok. (DK)

Evi görme! (EOY)

Millet, ne irkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradî bir zümre değildir. (TE)

Hayâle sığmaz bir at. (HG)

3. Soru Cümlesi: Soru sorma yoluyla bilgi almayı hedefleyen cümlelerdir. Bu tür cümleler anlamca olumlu veya olumsuz olabilir. Cümleye soru anlamı kazandıran unsurlar, soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları, soru edatları, soru eki “mı, mi” dir.

Örnek:

Orası neresi? (KN)

Hepimiz öyle değil miyiz? (TDİ)

Gidiyor musun? (E)

Hayattan ve bütün ıstıraplardan nasıl feragat edilir? (KDY)

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler anlamına ve tonlama özelliklerine göre üç grupta ele alınırlar:

1. Cay Süylöm (*Haber Cümlesi*) : Tonlamanın da katıldığı anlatma, bildirme, haberdâr etme tarzında söylenen cümlelere “Cay Süylöm” denir. Örnek: -Caman coldoş coogo aldirat, caman söz doogo aldirat. (*Kötü yoldaş düşmana satar, kötü söz dağa çıkartır.*) (KTS, 21)

Otuz ölçöp, bir kes. (*Otuz defa ölç, bir defa kes.*) (KT, 21)

Haber (Cay) cümleler tonlama ve yapılarına göre kendi içinde “bayandama cay süylöm, ters bayandama cay süylöm, tañgıç eelüü cay süylöm, buyruk bayandama cay süylöm” şeklinde dört gruba ayrılmaktadır.⁵⁷

2. Surooluu Süylöm (*Soru Cümlesi*): Soru tonlamasıyla, bilgi almak amacıyla kurulan cümlelere “surooluu süylöm” denir.⁵⁸ Örnek: “-Sen kimsiñ? -Kolhozçumun. -El kayda, baldarıñ kayda?” (-Sen kimsin? -Çiftçiyim. -Halk neredede, çocukların neredede?) (KT, 24)

3. İleptüü Süylöm (*Ünlem Cümlesi*): İnsanın duygusunu, sezgisini ve psikolojik durumunu bildiren, farklı bir tonlaması olan cümlelere “ileptüü süylöm” denir.⁵⁹ Örnek: “Me, özüñ oku!” (*Al, kendin oku!*) (KTS, 26)

Tur sen orduñdan! Col ber uluu kişilerge. (*Kalk sen yerinden! Yol ver büyüklere!*) (KTS, 26)

⁵⁷ CAPAROV, A., s.20-22.

⁵⁸ CAPAROV, A., s.22-24.

⁵⁹ CAPAROV, A., s.24-27.

Kırgızistan gramerciliğinde cümleler, anlamına göre (*olumlu, olumsuz, soru*) bir sınıflandırmaya tâbî tutulamamaktadır. Sadece “Cay Süylöm” konusunun alt başlığı olarak verilen “bayandama cay süylöm” (*açıklayıcı haber cümlesi*); ters bayandama cay süylöm (*olumsuz açıklayıcı haber cümlesi*); tañgıç eelüü cay süylöm (*aynı özneli haber cümleleri*); buyruk bayandama cay süylöm (*emir bildiren haber cümlesi*)⁶⁰ sınıflamasına bakarak bu konudan bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Kırgız Türkçesinden Olumlu-Olumsuz Cümle Örnekleri:

Bir üzüm nanga zar bolgon kezder da **bolgon**. (*Üzüm kadarcık ekmeğe muhtaç olunan zamanlar da olmuş.*) (KTS, 18)

Meymandos kırgız **eldenmin**, anın bir baktıluu uulu **menmin**. (*Misafirperver Kırgız elindenim, onun bahlı bir oğlu da benim.*) (KT,21)

Attın baarı tulpar **bolboyt**, kuştun baarı şumkar **bolboyt**. (*Bütün atlar tulpar olmaz, bütün kuşlar sungur olmaz.*) (KTS, 19)

Saparbaydın san cılıksı **körünböy**. (*Saparbay’ın atlarının çoğu görünmüyor.*) (KTS, 19)

Anlamına Göre Cümleler Konusunda Değerlendirmeler:

Türkiye gramerciliğinde anlamına göre cümleler konusu, dilciler tarafından farklı sınıflandırma ve yaklaşımlarla değerlendirilmektedir.

Kırgızistan gramerciliğinde farklı bir sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Bu, yapıyla ilgili değil, sınıflandırma ve yöntem farklılığından kaynaklanan bir durumdur. Aslında her iki lehçenin de bu tip cümlelerde aynı yapıyı kullandığını görmekteyiz.

SONUÇ

Türk dilinin yüzyıllardır süregelen temel yapısı asıl unsurun sonda, yardımcı unsurların başta olmasıdır. Her iki lehçenin cümlelerinde bu yapının korunduğu görülmektedir.

Unsurların cümle içindeki sıralanışları da benzerlik arz etmektedir. Yüklem genellikle sondadır. Diğer unsurlar vurgulanmak istenişlerine göre yükleme yakınlaşmakta, ama, diğer unsurların hepsi yüklemde önce yer almaktadır. Çok az da olsa istisnâlara rastlamak mümkündür.

Sınıflandırmalarda her iki lehçede de farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu tür gramer anlayışı farklılıkları, dilimizin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi, sonuçta dilimiz açısından bir kazançtır. Yöntem ve anlayışların farklı olması da yapının aynı olmasına engel değildir.

İki lehçenin cümle çeşitleri bakımından karşılaştırılması esasına dayanan bu yazı, Türk dilinin cümle yapısındaki köklülük ve sağlamlığı bir kere daha ortaya koymaktadır.

KISALTMALAR

AO “Ahmet Hikmet MÜFTÜOĞLU, Altın Ordu”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.46-52.

BA “Halide Edip ADIVAR, Bayrağımızın Altında”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.70-76.

BZ “Ahmet Hamdi TANPINAR, Bursa’da Zaman”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.207-208.

⁶⁰ CAPAROV, A., s.22.

80 **TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ CÜMLELERİN
ÇEŞİTLERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE
BİR DENEME**

DK “Orhan Şaik GÖKYAY, Dede Korkut’tan”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.25-38.

E “Refik Halid KARAY, Eskici”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.77-81.

EOY “Memduh Şevket ESENDAL, Ev Ona Yakıştı”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.62-69.

HG “Sevinç ÇOKUM, Hilâl Görününce”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.127-130.

KDY “Yahya Kemâl, Kurdun Dişisi ve Yavruları”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.286-288.

KN “Ömer SEYFETTİN, Kızıl elma Neresi?”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.53-61.

KT D. MAYRIKOV, I. CAKİPOV, M. MURATALİYEV, Kırgız Tili-Sintaksisi, Frunze, 1976.

KTS Abdikul CAPAROV, Kırgız Tilinin Sintaksisi, Frunze, 1979.

TD “Bedri Rahmi EYÜPOĞLU, Türküler Dolusu”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.226-228.

TDİ “Halit Ziya UŞAKLIGİL, Türk Dili İçin”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.275.

TE “Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları’ndan”, Güzel Yazılar-Oğuz’dan Bugüne, TDK Yay., Ankara, 1996, s.278-279.

TTSG Ä.N. NURMAHANNOVA, Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası, Almatı, 1971.

KAYNAKÇA

ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi, ÇAM Ayfer, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, Ankara, 1981.

ATABAY Neşe, KUTLUK İbrahim, ÖZEL Sevgi, **Sözcük Türleri**, Ankara, 1983.

BİRAY, Nergis, “*Türkiye Türkçesi İle Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme*”, **Prof.Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN’a Armağan, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Bahar 2003, Sayı:13, s.281-307.

BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1984.

BİLGEGİL Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul, 1982.

BOZKURT Fuat, **Türklerin Dili**, İstanbul, 1992.

DİZDAROĞLU Hikmet, **Tümcebilgisi**, Ankara, 1976.

EDİSKUN Haydar, **Türk Dilbilgisi**, İstanbul, 1988.

ERGİN Muharrem, **Üniversiteler İçin Türk Dili**, İstanbul, 1986.

ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, 1987.

GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ankara, 1979.

HATİPOĞLU Vecihe, **Türkçenin Söz Dizimi**, Ankara, 1982.

- HATİPOĞLU Vecihe, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1982.
- KARAHAN Leylâ, **Türkçenin Söz Dizimi**, Ankara, 1991.
- KARAÖRS Metin, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri, 1993.
- Kırgız Tilinin Grammatikası**, Morfologiya, Frunze, 1964.
- KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1992.
- MAYRIKOV, D.; CAKİPOV, I.; MURATALİYEV, M.; **Kırgız Tili-Sintaksis**, Frunze, 1976.
- NURMAHANOVA, A.N., **Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı, 1971.
- TINISTANOV, Kasım, **Ene Tilibiz I**, İstanbul, 1998.
- TINISTANOV, Kasım, **Kırgız Tili II**, İstanbul, 1998.
- TOPALOĞLU Ahmet, **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1989.
- YAMAN Ertuğrul, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, Ankara, 2000.
- ZÜLFİKAR Hazma, “*Girişik Cümle Sorunu*”, **Türk Dili**, Sayı:522, Haziran, 1995.
- ZÜLFİKAR Hazma, “*Cümle Yapılarından Bir Örnek*”, **Türk Dili**, Sayı:398, Şubat, 1985.